

DIGITALES ARCHIV

ZBW – Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft
ZBW – Leibniz Information Centre for Economics

Bougroug, Achraf; Kjos, Øyvind Kragh; Sletten, Pål

Book

Økonomisk utvikling gjennom Covid-19 : en sammenligning av utviklingen i Norge, Sverige og Danmark

Provided in Cooperation with:

Statistics Norway, Oslo

Reference: Bougroug, Achraf/Kjos, Øyvind Kragh et. al. (2021). Økonomisk utvikling gjennom Covid-19 : en sammenligning av utviklingen i Norge, Sverige og Danmark. Oslo-Kongsvinger : Statistisk sentralbyrå.

https://www.ssb.no/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/artikler-og-publikasjoner/_attachment/450956?_ts=178ca845f00.

This Version is available at:

<http://hdl.handle.net/11159/5290>

Kontakt/Contact

ZBW – Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft/Leibniz Information Centre for Economics
Düsternbrooker Weg 120
24105 Kiel (Germany)
E-Mail: [rights\[at\]zbw.eu](mailto:rights[at]zbw.eu)
<https://www.zbw.eu/econis-archiv/>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Dieses Dokument darf zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen. Sofern für das Dokument eine Open-Content-Lizenz verwendet wurde, so gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

<https://zbw.eu/econis-archiv/termsfuse>

Terms of use:

This document may be saved and copied for your personal and scholarly purposes. You are not to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public. If the document is made available under a Creative Commons Licence you may exercise further usage rights as specified in the licence.

Økonomisk utvikling gjennom Covid-19

En sammenligning av utvikling i Norge, Sverige og Danmark

TALL

SOM FORTELLER

RAPPORTER / REPORTS

2021 / 14

Achraf Bougroug, Øyvind Kragh Kjos og Pål Sletten

Achraf Bougroug, Øyvind Kragh Kjos og Pål Sletten

Økonomisk utvikling gjennom Covid-19

En sammenligning av utviklingen i Norge, Sverige og Danmark

I serien Rapporter publiseres analyser og kommenterte statistiske resultater fra ulike undersøkelser. Undersøkelser inkluderer både utvalgsundersøkelser, tellinger og registerbaserte undersøkelser.

© Statistisk sentralbyrå
Ved bruk av materiale fra denne publikasjonen skal Statistisk sentralbyrå oppgis som kilde.

Publisert 14. april 2021

ISBN 978-82-587-1318-7 (trykt)
ISBN 978-82-587-1319-4 (elektronisk)
ISSN 0806-2056

Standardtegn i tabeller	Symbol
Ikke mulig å oppgi tall Tall finnes ikke på dette tidspunktet, fordi kategorien ikke var i bruk da tallene ble samlet inn.	.
Tallgrunnlag mangler Tall er ikke kommet inn i våre databaser eller er for usikre til å publiseres.	..
Vises ikke av konfidensialitetshensyn Tall publiseres ikke for å unngå å identifisere personer eller virksomheter.	:
Desimaltegn	,

Forord

Denne rapporten er skrevet på oppdrag for Koronakommisjonen, som ønsker en deskriptiv analyse av den makroøkonomiske utviklingen gjennom Covid-19 i Norge, Sverige og Danmark.

Koronakommisjonen skal gi en grundig og helhetlig gjennomgang og evaluering av myndighetenes håndtering av Covid 19-pandemien. Kommisjonen skal se på både beredskapen i forkant av pandemien og hvordan krisen er håndtert. Kommisjonen leverer sin rapport 14. april 2021, og denne underlagsrapporten publiseres av Statistisk sentralbyrå samme dag.

Siden de tre skandinaviske landene har hatt noe ulik strategi i møtet med pandemien, gir en sammenligning grunnlag for å vurdere hvilke konsekvenser de ulike strategiene har hatt for landenes økonomiske utvikling. Selv om pandemien ennå ikke er over, gir det foreliggende tallmaterialet likevel anledning til å trekke noen konklusjoner.

Statistisk sentralbyrå, 26. mars 2021

Lasse Sandberg

Sammendrag

Det er svært vanskelig å skille virkningen av pandemien fra virkningen av smitteverntiltak, selvregulering blant husholdninger, og forstyrrelser i utenriks-handelen. Denne rapporten prøver å belyse spørsmålet ved å sammenligne de makro-økonomiske utfallene i Norge, Sverige og Danmark. De tre skandinaviske landene valgte ulike smittevernstrategier i 2020: Mens Norge og Danmark raskt innførte strenge tiltak, valgte Sverige en mer forsiktig linje. Det gir oss noe som ligner på et naturlig eksperiment.

Pandemien ga betydelige kostnader i form av tapt verdiskaping i 2020. Tapt verdiskaping, målt som nedgang i BNP, er imidlertid ikke et fullstendig mål på velferdstapet ved pandemien. For det første er det avgrenset til tap av løpende verdiskaping, og ikke tap i senere perioder. Slike tap kan være betydelige, f.eks. dersom mange faller ut av arbeidsmarkedet. For det andre avgrenses det til tap knyttet til økonomisk aktivitet. Det sier ikke noe om kostnader i form av tapt helse eller død for de som blir syke av Covid-19, men heller ikke noe om tilsvarende helseeffekter for andre i samfunnet eller den reduksjon i livskvalitet smitteverntiltakene kan gi. Tapt verdiskaping fanger likevel opp noen viktige kostnader, og kan være et utgangspunkt for en mer helhetlig vurdering.

I denne rapporten ser vi på den økonomiske utviklingen gjennom 2020. Det gir ikke et fullstendig bilde, siden pandemien fortsatt ikke er over. Vi mener likevel at forløpet så langt gir grunnlag for å trekke noen konklusjoner om hvilke konsekvenser ulike strategier hadde, i form av nedgang i økonomisk aktivitet.

Tallene for 2020 tyder på at strengere tiltak i Danmark og Norge hadde økonomiske konsekvenser, i form av ytterligere tap av verdiskaping særlig i tjenestenæringene. Sammenlignet med den nedgangen pandemien uansett utløste, var likevel konsekvensene av strengere tiltak begrenset. Fallet i BNP i 2020 var 0,3 prosent dypere i Sverige enn i Fastlands-Norge, og 0,5 prosent dypere i Danmark enn i Sverige. I 4. kvartal 2020, var bruttoproduktet i Danmark 2,6 prosent lavere enn 4. kvartal 2019, mens nedgangen var 2,2 prosent i Sverige og bare 1,3 prosent i Norge.

Sammenlignet med prognoser gitt før pandemien brøt ut, ble BNP mellom 4 og 5 prosent lavere, hvor resultatet i Sverige var om lag $\frac{1}{4}$ - $\frac{3}{4}$ prosent bedre enn i Danmark og Fastlands-Norge. Forskjellen kan også skyldes andre forhold enn ulik innretning av smitteverntiltak, men resultatene tyder på at nedgangen utløst av pandemien i seg selv var vesentlig større enn den ytterligere nedgangen strengere smitteverntiltak kan ha ført til.

Det bemerkes at rapporten som ble levert Koronakommisjonen ikke er oppdatert med reviderte tall fra det danske nasjonalregnskapet, som ble publisert 31. mars 2021. Revisjonen endrer ikke konklusjonene i denne rapporten.

Abstract

It is difficult to distinguish the impact of the pandemic from the impact of infection control measures, self-regulation among households, and disruptions to foreign trade. This report attempts to shed light on the question by comparing the macroeconomic outcomes in Norway, Sweden and Denmark. The three Scandinavian countries chose different infection control strategies in 2020. While Norway and Denmark quickly introduced strict measures, Sweden chose a more cautious line.

The pandemic resulted in significant costs in the form of lost value added in 2020. Lost value added, measured as a decline in GDP, however, is not a complete measure of the welfare loss in the pandemic. First, GDP is limited to losses of current value added, and not losses in later periods. Future losses can be significant, e.g. if many drop out of the labor market. Secondly, GDP is limited to losses related to economic activity. It does not say anything about costs in the form of lost health or death for those who become ill from Covid-19, nor does it say anything about similar health effects for others in society or the reduction in quality of life that infection control measures can provide. Lost value added nevertheless captures important dimensions of the economic costs of Covid-19, and can be a starting point for a more comprehensive assessment.

In this report, we consider the macroeconomic outcomes through 2020. This is not a complete picture of the impact of Covid-19, since the pandemic is still not over. Nevertheless, we believe that the data available up to the end of 2020 give sufficient ground for drawing preliminary conclusions about the consequences of different strategies, in the form of a decline in economic activity.

The figures for 2020 indicate that stricter measures in Denmark and Norway had economic consequences, in the form of further losses of value added, especially in the service industries. Compared with the decline triggered by the pandemic, however, the consequences of stricter measures were limited. The fall in GDP in 2020 was 0.3 per cent deeper in Sweden than in mainland Norway, and 0.5 per cent deeper in Denmark than in Sweden. In the 4th quarter of 2020, gross product in Denmark was 2.6 per cent lower than in the 4th quarter of 2019, while the decline was 2.2 per cent in Sweden and only 1.3 per cent in Norway.

Compared with forecasts given before the pandemic broke out, GDP was between 4 and 5 per cent lower, where the result in Sweden was about $\frac{1}{4}$ - $\frac{3}{4}$ per cent better than in Denmark and mainland Norway. The difference may also be due to factors other than different arrangements for infection control measures, but the results indicate that the decline triggered by the pandemic itself was significantly greater than the further decline that more stringent infection control measures may have led to.

The report submitted to the Corona Commission has not been updated with revised figures from the Danish national accounts, which were published on 31 March 2021. The revision does not change the conclusions in this report.

Innhold

Forord	3
Sammendrag	4
Abstract	5
2. Forløpet til Covid-19-pandemien i 2020	10
3. Penge- og finanspolitikken i 2020	12
4. Økonomisk aktivitet gjennom pandemien	14
4.1. Utviklingen i BNP	14
4.2. Tjenesteproduksjonen var viktigste årsak til nedgangen i både Norge, Sverige og Danmark	16
4.3. Utviklingen i etterspørselskomponenter	19
4.4. Hadde forskjeller i næringsstruktur betydning for utfallet?	21
4.5. Sterk nedgang i tjenestenæringene i alle landene	23
4.6. Ulike forløp i vareproduserende industri.....	29
4.7. Også produksjonen i offentlig forvaltning falt	32
5. Betydningen av utenrikshandelen	34
6. Utviklingen på arbeidsmarkedet	36
6.1. Tiltak rettet mot arbeidsmarkedet i de tre landene	36
6.2. Nedgang i sysselsetting og timeverk.....	37
6.3. Sysselsatte på korttidsopphold i Norge	39
7. Husholdningenes tilpasning	40
7.1. Disponibel inntekt holdt seg oppe	40
7.2. Konsumet i husholdningene falt	41
Avslutning	46
Referanser	48
Figurregister	51
Tabellregister	52

1. Introduksjon

I 2020 innførte myndighetene i de fleste industrilandene svært vidtrekkende tiltak for å begrense skadevirkningene av Covid-19. De fleste industrilandene har tatt i bruk smitteverntiltak som både sikter mot å spore smittede og unngå videre smitte, men det har også blitt innført en rekke tiltak som sikter mot å redusere smitte ved sosial kontakt. Disse har variert fra råd om å holde avstand og ha god håndhygiene, til å forby offentlige arrangementer over en viss størrelse, innskrenke omsetning av tjenester som krever sosial kontakt, stenge skoler og barnehager, begrense internasjonale reiser, og i noen land også portforbud.

De mest vidtrekkende tiltakene innebar at mye økonomisk aktivitet måtte innstilles. Flere europeiske land så en nedgang i brutto nasjonalprodukt (BNP) på over 10 prosent i 2. kvartal 2020. Kostnaden ved slike tiltak har dermed vært stor.

Det er imidlertid sannsynlig at den økonomiske aktiviteten ville falt også uten at smitteverntiltak ble innført. Studier fra både Europa og USA tyder på at husholdninger endret adferden for å verne seg mot smitte, også uten at myndighetene la strenge begrensninger på dem. Videre ble internasjonale produksjonskjeder forstyrret våren 2020, noe som slo ut i en nedgang i global industriproduksjon. Disse endringene virket sammen med smitteverntiltakene, og ble i sin tur påvirket av hvor raskt pandemien bredte seg.

Det er svært vanskelig å skille virkningen av pandemien fra virkningen av smitteverntiltak, selvregulering blant husholdninger, og forstyrrelser i utenriks-handelen. Denne rapporten prøver å belyse spørsmålet ved å sammenligne de makro-økonomiske utfallene i Norge, Sverige og Danmark. De tre skandinaviske landene valgte ulike smittevernstrategier i 2020: Mens Norge og Danmark raskt innførte strenge tiltak, valgte Sverige en mer forsiktig linje. Det gir oss noe som ligner på et naturlig eksperiment, som både kan belyse helsegevinstene av smitteverntiltak, og hvilken virkning de har på økonomisk aktivitet.

En utfordring ved denne typer sammenligninger er at smitteverntiltak kan være vanskelig å sammenligne. Mens myndighetene i de tre landene tidvis har lagt vekt på at de har valgt ulike strategier, er det ikke lett å tallfeste forskjellen. Det henger også sammen med at smitteverntiltak kan ha en indirekte effekt, ved å påvirke husholdningenes vurderinger av smitterisiko og dermed gi opphav til andre adferds-endringer.

Pandemien ga betydelige kostnader i form av tapt verdiskaping i 2020. Tapt verdiskaping, målt som nedgang i BNP, er imidlertid ikke et fullstendig mål på velferdstapet ved pandemien. For det første er det avgrenset til tap av løpende verdiskaping, og ikke tap i senere perioder. Slike tap kan være betydelige, f.eks. dersom mange faller ut av arbeidsmarkedet. For det andre avgrenses det til tap knyttet til økonomisk aktivitet. Det sier ikke noe om kostnader i form av tapt helse eller død for de som blir syke av Covid-19, men heller ikke noe om tilsvarende helseeffekter for andre i samfunnet eller den reduksjon i livskvalitet smitteverntiltakene kan gi. Tapt verdiskaping fanger likevel opp noen viktige kostnader, og kan være et utgangspunkt for en mer helhetlig vurdering.

Gjennom 2020 justerte landene strategien i møtet med pandemien, og da alle de tre skandinaviske landene ble rammet av en andre smittebølge høsten 2020, var innretningen av smitteverntiltakene noe annerledes. En fikk ikke en tilsvarende nedgang i den økonomiske aktiviteten som det en hadde våren 2020. Ved slutten av året var imidlertid situasjonen uoversiktlig, og alle tre landene strammet inn smitteverntiltakene i januar 2021.

I denne rapporten ser vi på den økonomiske utviklingen gjennom 2020. Det gir ikke et fullstendig bilde, siden pandemien fortsatt ikke er over. Vi mener likevel at forløpet så langt gir grunnlag for å trekke noen konklusjoner om hvilke konsekvenser ulike strategier hadde, i form av nedgang i økonomisk aktivitet.

Tallene for 2020 tyder på at strengere tiltak i Danmark og Norge hadde økonomiske konsekvenser, i form av ytterligere tap av verdiskaping særlig i tjenestenæringene. Sammenlignet med den nedgangen pandemien uansett utløste, var likevel konsekvensene av strengere tiltak begrenset. Fallet i BNP i 2020 var 0,3 prosent dypere i Sverige enn i Fastlands-Norge, og 0,5 prosent dypere i Danmark enn i Sverige. I 4. kvartal 2020, var bruttoproduktet i Danmark 2,6 prosent lavere enn 4. kvartal 2019, mens nedgangen var 2,2 prosent i Sverige og bare 1,3 prosent i Norge.

Sammenlignet med prognoser gitt før pandemien brøt ut, ble BNP i 2020 mellom 4 og 5 prosent lavere, hvor resultatet i Sverige var om lag $\frac{1}{4}$ - $\frac{3}{4}$ prosent bedre enn i Danmark og Fastlands-Norge. Forskjellen kan også skyldes andre forhold enn ulik innretning av smitteverntiltak, men resultatene tyder på at nedgangen utløst av pandemien i seg selv var vesentlig større enn den ytterligere nedgangen strengere smitteverntiltak kan ha ført til.

En vesentlig årsak til fallet i BNP i alle tre landene var en nedgang i tjenestenæringene. Det var i disse næringene en kunne vente de sterkeste utslagene av smitteverntiltakene, men også i Sverige var nedgangen markert. Svensk økonomi ser også ut til å ha blitt noe mer påvirket gjennom utenrikshandelen, med en sterk nedgang i transportmiddelindustrien i 2. kvartal og en nedgang i grenshandelen med Norge og Finland. Virkningen gjennom utenrikshandelen var likevel mindre viktig enn nedgangen i tjenestenæringenes produksjon for det innenlandske marked.

Det er flere forhold vi foreløpig mangler god informasjon om. Det mest åpenbare er betydningen av selvregulering. Dersom mange av husholdningene uansett endrer konsumvanene for å unngå smitte, blir kanskje den ekstra kostnaden ved å f.eks. stenge restaurantene ikke så stor. Slik selvregulering vil imidlertid antagelig variere mye mellom husholdninger, og kan variere over tid. Vi vet ikke om den f.eks. påvirkes av hvilke smitteverntiltak myndigheter i andre land treffer. Svenske husholdninger var godt kjent med at norske og danske myndigheter innførte strenge tiltak våren 2020, og det kan ha påvirket adferden også i Sverige.

Det er også betydelig usikkerhet om hvilken rolle finanspolitikken kan ha spilt. Overordnet ser svekkelsen av offentlige finanser ut til å ha vært noe mindre i Sverige enn i Norge og Danmark. Det foreligger noen studier av det isolerte bidraget fra finanspolitikken, men det er vanskelig å sammenligne disse resultatene¹. Det er likevel ikke sterke holdepunkter for at finanspolitikken i Norge og Danmark skal ha dempet nedgangen mye mer enn i Sverige.

Rapporten starter med en kort oversikt over forløpet av Covid-19 i Skandinavia, og hvilke smitteverntiltak myndighetene traff (kapittel 2). Vi gir også en kort oversikt over penge- og finanspolitikken (kapittel 3). Deretter beskrives penge- og finanspolitikken ulike næringer (kapittel 4). Det var store utslag i vareproduserende industri og i tjenestenæringene, og vi beskriver disse nærmere. Vi beskriver også hvordan produksjonen i offentlig forvaltning ble påvirket i 2020. For produksjonen i offentlig forvaltning er det betydelige utfordringer med å sikre ensartet måling, og det vil også ha betydning for hvor sammenlignbare tall for verdiskaping blir. I alle landene ble støtteordninger for arbeidsmarkedet benyttet for å unngå oppsigelser.

¹ Se Bjertnæs m.fl. (2021), Finansministeriet (2020).

Dette drøftes i kapittel 5, ved en gjennomgang av utviklingen på arbeidsmarkedet i de tre landene. Utviklingen i arbeidsmarkedet trakk ned husholdningenes lønnsinntekter, men dette ble motvirket av økte stønader. Utviklingen i husholdningenes disponible inntekt sparing og konsum gjennomgås i kapittel 6. Vår oppsummering er at konsekvensene av strengere smitteverntiltak i Norge og Danmark i 2020 – målt ved tapt verdiskaping – var relativt beskjedne sammenlignet med kostnadene pandemien uansett påførte de tre landene.

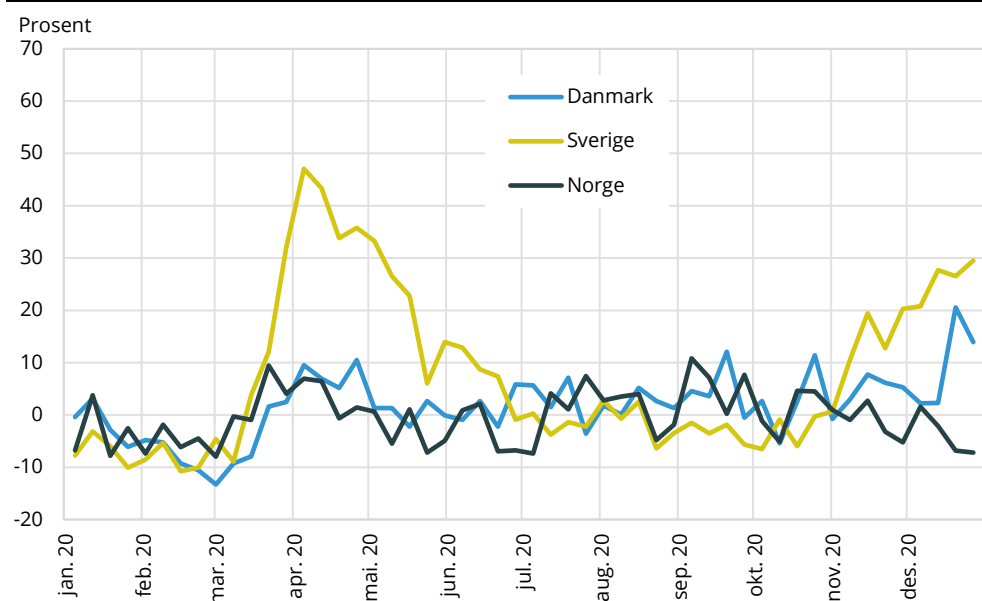
2. Forløpet til Covid-19-pandemien i 2020

Den 26. og 27 februar rapporterte Norge, Sverige og Danmark sine første bekreftede tilfeller av Covid-19. Flere tilfeller fulgte de neste dagene, først relatert til personer som kom tilbake fra ferie i Italia og Østerrike. Mindre enn to uker senere ble det rapportert om smitteoverføring til samfunnet i alle de tre landene. Antall rapporterte tilfeller økte så raskt.

Under den første fasen av pandemien var antall registrerte tilfeller trolig langt lavere enn det faktiske antallet smittede, da testingen var begrenset. I stedet kan man bruke dødelighetsdata for å vurdere utbredelsen av pandemien.

Overdødelighet i alle tre land økte i andre halvdel av mars, men stabiliserte seg og falt tilbake igjen i Norge og Danmark innen utgangen av april. I Sverige fortsatte overdødeligheten etter en bratt økning, og nådde nivåer som var sammenlignbare med f.eks. Frankrike. Selv om frekvensen av dødsfall grunnet infeksjoner sannsynligvis vil variere mellom land, er forskjellen i overdødelighet en indikasjon på at forekomsten av Covid-19 var langt høyere i Sverige enn i Danmark og Norge våren 2020.

Figur 2.1. Ukentlig overdødelighet i 2020

Kilde: Out World in Data

De tre landene valgte forskjellige strategier for å håndtere pandemien. Danmark og Norge valgte strenge smitteverntiltak. De var blant de første europeiske landene som stengte skoler og barnehager, og vedtok en rekke forskrifter som hadde som mål å begrense sosiale kontakter. Sverige innførte ikke strenge tiltak, men valgte i stedet å gi råd om sosial distansering og hygiene².

Internasjonal reisevirksomhet ble sterkt påvirket. Det ble også her valgt ulike strategier i de skandinaviske landene, der Sverige igjen hadde færre begrensninger enn Norge og Danmark.

Det er vanskelig å måle eller sammenligne strengheten til de forskjellige tiltakene som er innført. *COVID-19 Government Response Tracker* fra Blavatnik School of Government har som mål å gi sammenlignbare data. Mens dette datasettet gir en indikasjon på hvilke tiltak som ble introdusert på forskjellige tidspunkter, er den samlede 'Stringency Index' ganske enkelt en additiv score på ni indikatorer målt på

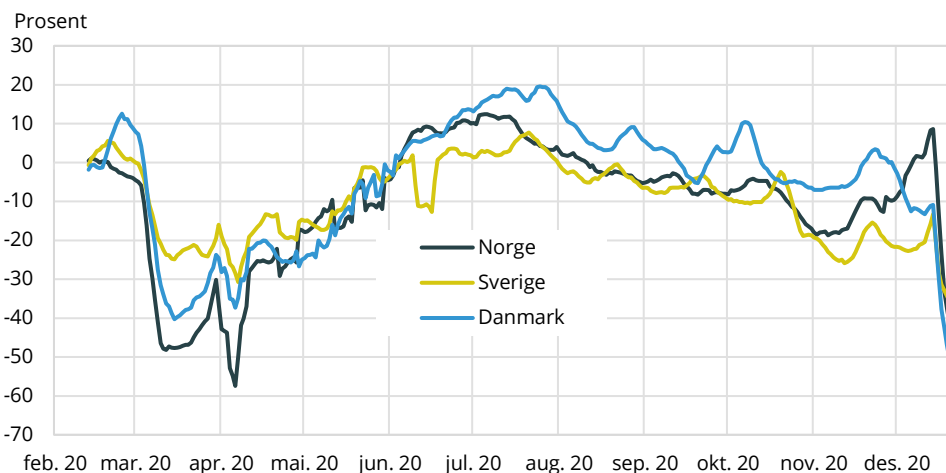
² Se Konjunkturinstitutet (2020 b) for en oversikt over svenske tiltak.

en ordinær skala. Indeksen viser at myndighetene i Norge og Danmark innførte strammere tiltak tidlig, men det er vanskelig å bruke den til å sammenligne hvor strenge tiltakene var på et gitt tidspunkt.

Virkingen av tiltak avhenger også av overholdelse. Det kan godt hende at deler av befolkningen valgte å begrense sosiale kontakter utover det som myndighetene krevde. En indikator er gitt ved Google sine *Community Mobility Reports*. Disse indikerer at mobiliteten i alle tre landene falt brått rundt innføringen av smitteverntiltak den andre uken i mars. Fallet var imidlertid mindre dypt i Sverige enn i Danmark og Norge. Dette stemmer godt med helhetsinntrykket av at Sverige valgte mindre strenge tiltak, og at de daglige rutinene følgelig ble mindre endret.

Høsten 2020 opplevde hele Skandinavia en gjenoppblomstring av pandemien. Igjen ser utbredelsen av sykdommen ut til å ha vært høyere i Sverige enn i Danmark og Norge. Restriksjonene hadde blitt lettet på i løpet av sommeren, men ble strammet inn i oktober og november i alle tre landene. Som før sommeren, var mønsteret at Danmark og Norge valgte strengere restriksjoner enn i Sverige.

Figur 2.2. Mobilitet knyttet til varehandel og fritidsaktiviteter. Prosentvis endring¹ 7-dagers glidende snitt

¹ Fra tilsvarende ukedag i perioden 3. januar - 6. februar 2020.

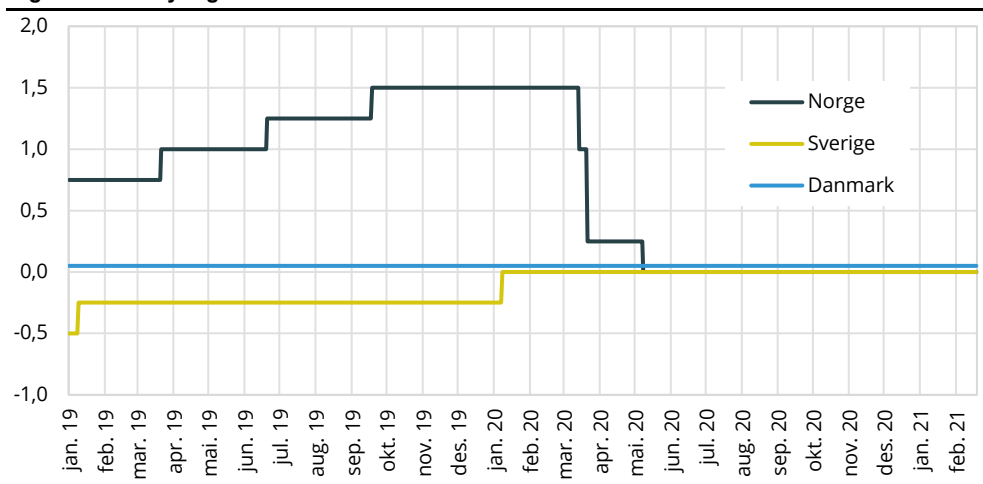
Kilde: Google Community Mobility Reports

3. Penge- og finanspolitikken i 2020

De tre skandinaviske landene har ulike pengepolitiske regimer. Mens Danmark holder kronkursen fast mot euro, har Norge og Sverige inflasjonsmål. Det ga noe ulikt rom for å føre en aktiv pengepolitikk i 2020. Da pandemien rammet, var styringsrenten i Norge 1,5 prosent, mens den var 0 prosent i de to nabolandene. Norges Bank satte raskt renten ned til null. Samtidig svekket den norske kronen seg betraktelig mot utenlandsk valuta. Denne svekkelsen ble gradvis reversert gjennom året, slik at valutakursen ved utgangen av året var om lag på samme nivå som ett år tidligere. Også den svenske kronen svekket seg noe, men utslagene var mindre. Den danske krona lå fast mot euro.

Beregninger utført med Statistisk sentralbyrås makroøkonometriske modell KVARTS tyder på at lavere rente og svakere kronkurs ikke fikk stor virkning på norsk økonomi i 2020. Modellberegningene tilsier at disse isolert sett trakk opp BNP Fastlands-Norge med 0,2 prosent i 2020, og det er grunn til å tro at virkningen kan ha vært enda mer beskjeden (Bjertnæs m.fl., 2021).

Figur 3.1. Styringsrenter

Kilde: Norges Bank, Sveriges Riksbank, Danmarks Nationalbank

Normalt bidrar finanspolitikken til å stabilisere økonomien over konjunktursyklusen gjennom å regulere samlet etterspørsel i økonomien. Det skjer delvis automatisk: Lavere skatter og økte stønader bidrar til å holde kjøpekraften oppe i hus-holdningene, mens produksjonen i offentlig forvaltning holdes oppe selv om skatteinntektene faller. Det svekker offentlige finanser, men demper konjunktursvingningene. I tillegg kan myndighetene føre en aktiv motkonjunkturpolitikk, ved å øke kjøp av varer og tjenester eller øke aktiviteten i forvaltningen, f.eks. ved å starte opp investeringsprosjekter.

I 2020 lå det mindre godt til rette for å føre en aktiv stabiliseringspolitikk. Mye av tilbakeslaget rammet næringer hvor myndighetene ønsket at aktiviteten skulle være lav, ut fra smittevern hensyn. Mens den britiske regjeringen i august 2020 subsidierte kjøp av mat og drikke på serveringssteder for å understøtte aktiviteten i denne næringen, har lignende ikke vært forsøkt i de skandinaviske landene. Finanspolitikken har likevel sørget for at husholdningenes disponible inntekt ikke falt i 2020, og det har isolert sett lagt til rette for å holde etterspørselen oppe. Imidlertid har alle landene sett en sterk oppgang i husholdningenes sparerate, jf. kapittel 6. Selv om vi foreløpig ikke kjenner til hvordan inntektsutviklingen har vært fordelt på husholdningene, tyder de aggregerte tallene ikke på at konsumet primært har blitt holdt tilbake av mangel på kjøpekraft. I stedet har konsumet av bestemte tjenester blitt dempet som følge av tiltak fra myndighetene eller husholdningenes selvregulering.

Alle de tre landene hadde en sterk svekkelse av offentlige finanser i 2020. Den norske staten har store oljeinntekter, og vi ser bort fra disse i sammenligningen med Sverige og Danmark. Nettofinansinvesteringene i offentlig forvaltning, som er nasjonalregnskapets mål for underskudd, falt i alle tre landene, jf tabell 3.1. Nedgangen var omtrent den samme i Norge og Danmark, og noe mindre i Sverige.

Dette er noenlunde det samme bildet som en finner i landenes budsjettdokumenter. Hvis en sammenligner anslag i budsjettdokumenter fra før pandemien brøt ut med de nyeste anslagene, finner en at underskuddet på landenes offentlige budsjetter ble mellom 3 og 6 prosent høyere enn først anslått. Tall fra budsjettdokumentene tyder imidlertid på at svekkelsen av offentlige finanser var noe mindre i Danmark enn i Norge og Sverige. Det kan være flere årsaker til at tall fra budsjettdokumenter avviker. Det kan være ulike definisjoner, og det kan også være at budsjettene bygget på foreløpige tall.

Det er krevende å sammenligne finanspolitikken landene imellom, og det er ikke nødvendigvis slik at store endringer i offentlige inntekter eller utgifter i 2020 får stor virkning på BNP samme år. Det skyldes at ulike inntekts- og utgiftsposter kan ha ulik virkning på den økonomiske aktiviteten. Avhengig av innretningen kan finanspolitikken også i normale tider ha et visst etterslep. I 2020 kan dette etterslepet være større, f.eks. dersom etterspørselsresponsen fra husholdningene er tregere enn normalt. Noe av økningen i underskuddet skyldes lavere avgifts- og gebyrinntekter knyttet til f.eks. luftfart, kollektivreiser og bompenger. Dette bortfallet styrker husholdningenes økonomi, men vil først påvirke aktiviteten i økonomien når konsumet kan normaliseres.

Tabell 3.1. Offentlige finanser i 2020. Tall i prosent av BNP

	Nettofinansinvesteringer i off.forv.		Overskudd på offentlige budsjetter ²	
	2019	2020	Før	Etter
Norge ¹	-7,8	-12,7	-7,5	-13,5
Sverige	0,6	-3,3	0,3	-5,5
Danmark	3,8	-1,1	-0,2	-3,5

¹ Nettofinansinvesteringer utenom petroleumsinntekter og inntekter i Statens pensjonsfond utland. Oljekorrigert underskudd på statsbudsjettet. Prosent av BNP for Fastlands-Norge.

² Anslag fra budsjettdokumenter før budsjettåret og mot slutten av året. (Norge: Oljekorrigert underskudd på statsbudsjettet, Nasjonalbudsjettet 2020 og 2021, Sverige: Offentliga sektorns finansiella sparande, Budgetpropositionen för 2020 og 2021. Danmark: Offentlig saldo, Økonomisk Redegørelse December 2019 og December 2020)

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik, Finansdepartementet (Norge), Finansdepartementet (Sverige), Finansministeriet (Danmark)

Beregninger utført med KVARTS tyder på at finanspolitikken isolert sett trakk opp BNP Fastlands-Norge med 0,7 prosent i 2020 (Bjertnæs m.fl., 2020). Analyser fra det danske Finansministeriet finner en noe sterkere effekt, hvor finanspolitikken trekker opp BNP for Danmark med 2,5 prosent i 2020 (Finansministeriet, 2020). Forskjellene ser særlig ut til å skyldes hvordan man bedømmer virkningen av støtteordningene som siktet mot å hjelpe foretak å stå krisen igjennom, og sikre inntektene til husholdningene. Det avhenger med andre ord av hvilken tenkt kontrafaktisk utvikling man sammenligner med.

Norge hadde en noe mer ekspansiv pengepolitikk enn sine to naboland i 2020, men betydningen var neppe stor. Utviklingen i offentlig forvaltnings nettofinansinvesteringer tyder på at finanspolitikken var noe mer ekspansiv i Norge og Danmark enn i Sverige, men her kan det ligge forskjeller i utformingen av de ulike tiltakene og hvordan disse måles i henholdsvis nasjonalregnskap og statsregnskap. Det er vanskelig å vurdere hvor stor effekt finanspolitikken hadde på den økonomiske aktiviteten i 2020, men vi kan ikke utelukke at den har virket ulikt i de tre landene.

4. Økonomisk aktivitet gjennom pandemien

4.1. Utviklingen i BNP

Nedgangen i BNP i de tre skandinaviske landene var bemerkelsesverdig lik³. I 2. kvartal 2020, hadde alle landene en nedgang på rundt 8 prosent sammenlignet med 4. kvartal 2019, før utbruddet av pandemien. I 3. kvartal hadde alle landene en sterk gjeninnhenting, drevet av rask oppgang i aktiviteten i sommer-månedene. Innhentingene flatet noe ut gjennom høsten, da smittetallene igjen økte. Selv om alle landene hadde en økning i BNP i 4. kvartal, var nivået fortsatt 1,3 til 2,6 prosent lavere enn samme kvartal ett år tidligere.

Tabell 4.1. Bruttonasjonalprodukt i utvalgte land. Kvartal. Sesongjustert volumindeks, 4. kvartal 2019 = 100

	2019:4	2020:1	2020:2	2020:3	2020:4
Fastlands-Norge	100	98,0	92,2	96,9	98,7
Sverige	100	99,7	92,2	98,1	97,9
Danmark	100	98,7	92,0	96,8	97,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

I år med stor variasjon i den økonomiske aktiviteten gjennom året, kan det være nyttig å se på hvor mye av den årlige veksten som skyldes overheng fra foregående år. Ved inngangen til 2020 hadde Norge og Danmark like stort overheng, mens overhengen for Sveriges del var litt lavere. Dette påvirker årsveksten for 2020.

Selv om årsveksten lik, var det større forskjeller i veksten fra 4. kvartal 2019 til 4. kvartal 2020. Det skyldes særlig at Norge hadde en sterkere gjeninnhenting enn de to andre landene.

Tabell 4.2. BNP-vekst i 2020. Prognoser og regnskap

	Sentralbank ¹	Consensus forecast	Regnskap (ujustert)	Regnskap (kalender-korrigert ²)	Regnskap 2019K4-2020K4 ²
Fastlands-Norge	1,9	1,9	-2,5	-3,1	-1,3
Sverige	1,2	1,1	-2,8	-3,0	-2,2
Danmark	1,5	1,5	-3,3	-3,3	-2,6

¹ For Norges Bank og Riksbanken er prognoser for sesongjustert BNP, for Nationalbanken vekst i ujustert BNP.

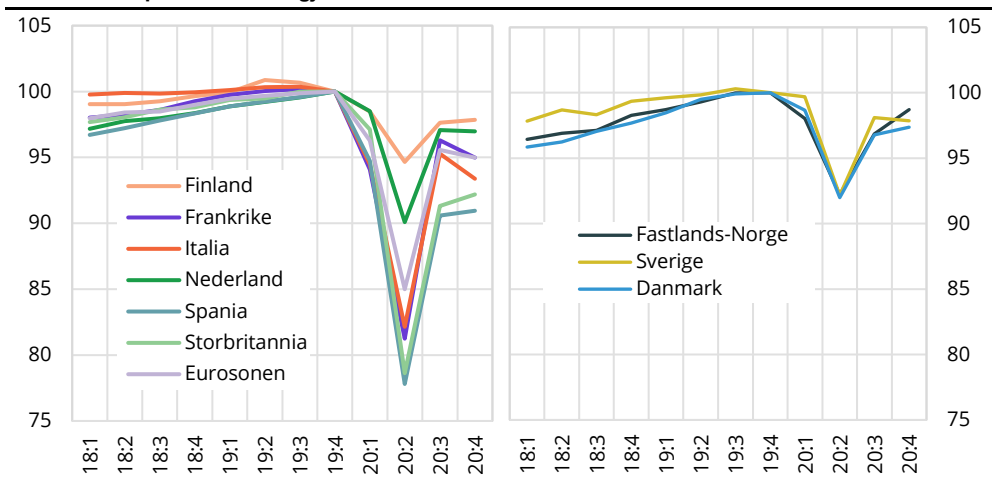
² Basert på sesongjusterte kvartalstall

Kilde: Norges Bank, Sveriges Riksbank, Danmarks Nationalbank, Consensus Economics Inc.

Alle de tre økonomiene var forventet å vokse i 2020. Sammenlignet med de siste prognosene fra de nasjonale sentralbankene var realisert BNP 5,0, 4,8 og 4,2 prosent lavere enn prognosen i henholdsvis Norge, Danmark og Sverige.

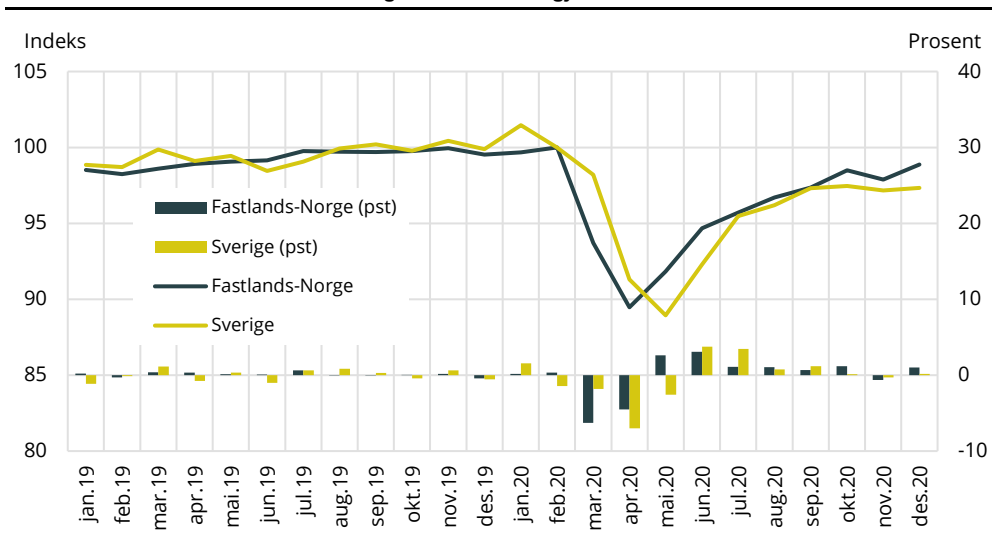
³ For Norge konsentrerer vi oppmerksomheten om BNP for fastlandsøkonomien, altså utenom olje- og gassutvinning, rørtransport og utenriks sjøfart. Aktiviteten i disse næringene er i hovedsak bestemt av andre forhold, som for eksempel åpning eller stenging av produksjon på større oljefelt. I 2020 var det en markant oppgang i oljeproduksjonen knyttet til at det store Johan Sverdrup-feltet ble satt i produksjon. Samlet norsk BNP falt dermed bare med 0,8 prosent i 2020.

Figur 4.1. Bruttonasjonalprodukt i utvalgte land. Kvartal. Volumutvikling fra foregående periode. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, OECD

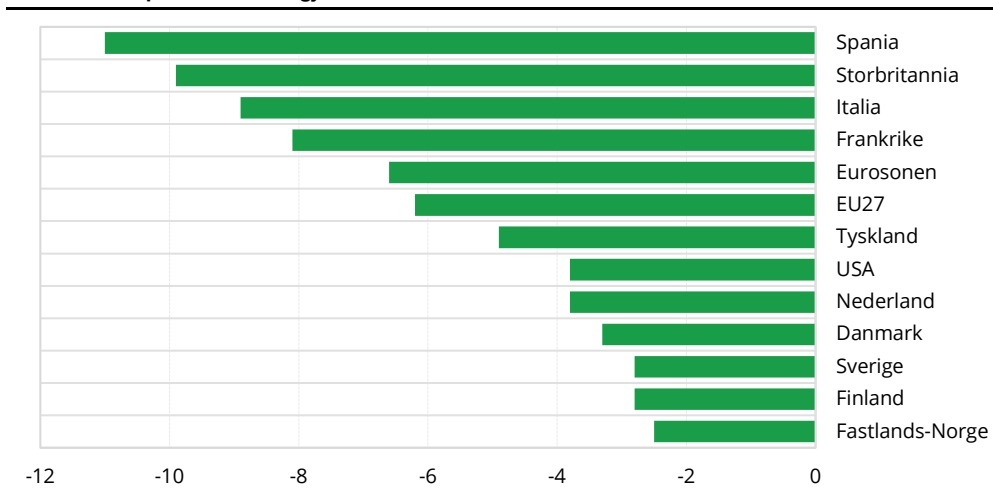
Figur 4.2. Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge og aktivitetsindikator for svensk økonomi. Indeksert volumutvikling. Måned. Sesongjustert. Februar 2020 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB

Sverige publiserer en månedlig aktivitetsindikator for BNP, som er ment å belyse den samlede aktiviteten i den svenske økonomien. Denne er sammenstilt med månedlig utvikling i norsk Fastlands-BNP i figur 4.2. Sveriges fall i første halvdel av 2020 var om lag like dypt som for Fastlands-Norge. Forskjellen ligger i at Sverige ikke innførte smitteverntiltak i mars og dermed kun så en beskjeden nedgang sammenlignet med Norge i denne måneden. Fallet i april var derimot vesentlig sterkere i Sverige enn i Norge og bunnen ble nådd i mai, mot april i Norge. Sverige hadde en sterk januar måned, noe som var med på å holde aktiviteten oppe i 1. kvartal sett under ett.

Andre land som Storbritannia, Spania, Italia og Frankrike hadde alle større smitteutbrudd og strengere tiltak enn Norge, og så en nedgang i BNP som var om lag tre ganger så stor som for den norske fastlandsøkonomien i 2. kvartal, jf. figur 4.1. Innhentingen i disse fire landene var tilsvarende vesentlig sterkere enn i Skandinavia. Flere land hadde i 3. kvartal 2020 tilnærmet samme aktivitetsnivå, der Frankrike, Tyskland og Italia alle lå mellom 4,5 og 4 prosent lavere enn i 4. kvartal 2019. Utviklingen i 4. kvartal var mer blandet. De fleste landene opplevde moderat vekst, mens Italia og Frankrike falt noe tilbake.

Figur 4.3. Bruttonasjonalprodukt i utvalgte land. Prosentvis volumutvikling fra foregående periode. Sesongjustert

Kilde: Statistisk sentralbyrå, OECD

Det hefter større usikkerhet enn normalt ved internasjonale sammenligninger. Ulikt datagrunnlag, ulike metoder og ulike valg av klassifisering kan gi betydelige utslag. De er kun foreløpige tall som er publisert, og en må være forberedt på større revisjoner enn normalt i 2020. Erfaringsmessig kan en vente revisjoner i veksten for BNP Fastlands-Norge på 0,5 prosentpoeng opp eller ned. Forskjellen de skandinaviske landene imellom er således innenfor feilmarginen.

Det synes likevel rimelig godt underbygget at de skandinaviske landene har hatt en nokså lik samlet nedgang i BNP i 2020, med en nedgang på mellom 2,5 og 3,3 prosent. Mange andre europeiske land er vesentlig hardere rammet. Ser en på resultatet for året under ett, og sammenligner med prognoser før pandemien brøt ut, hadde Norge og Danmark en nedgang i BNP som var $\frac{1}{4}$ - $\frac{3}{4}$ prosentpoeng dypere enn i Sverige. Det skyldes særlig at Sverige hadde et noe sterkere første kvartal, hvor mye av forskjellen kan tilskrives mars måned. Ved inngangen til 2021 hadde Norge hentet inn noe mer av nedgangen.

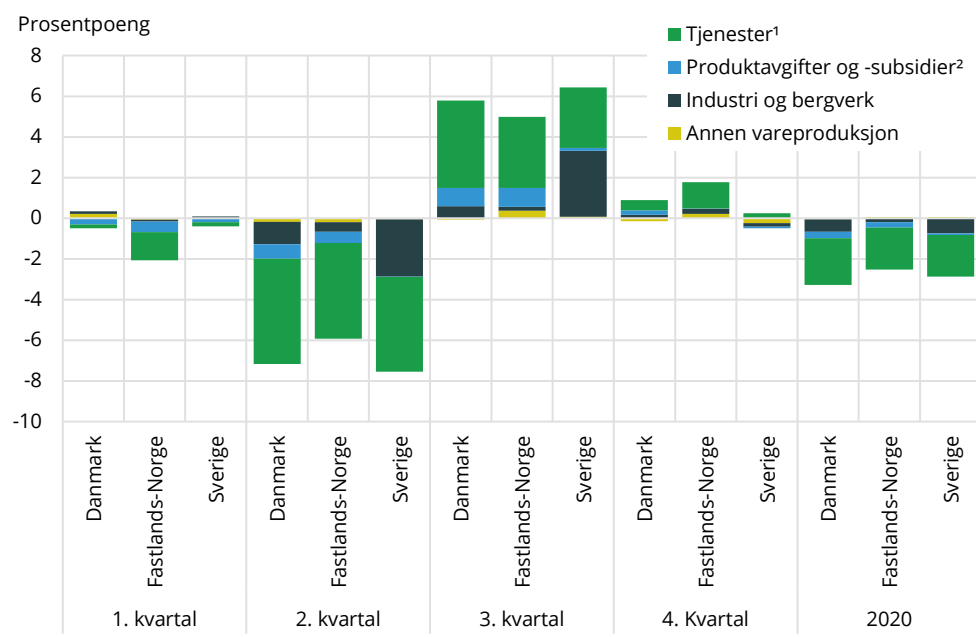
4.2. Tjenesteproduksjonen var viktigste årsak til nedgangen i både Norge, Sverige og Danmark

Utviklingen i BNP kan analyseres ved å se på endringer i etterspørsel, men også ved å se på endringer på tilbudssiden, altså produksjon og bruttoprodukt i ulike næringer. Konjunkturanalyser ser ofte på etterspørselskomponenter, da produksjonen på kort sikt bestemmes av endringer i etterspørselen. I 2020 har imidlertid endringer i aktivitet også vært en konsekvens av at produksjonen har blitt innskrenket for å redusere smittefaren.

Det var spesielt tjenestenæringene som ble hardt rammet etter koronautbruddet. Tjenester produseres både i markedsrettede virksomheter og i offentlig forvaltning. Aktiviteten i begge falt betraktelig, men med noen forskjeller landene imellom, jf. figur 4.4⁴. Det var en brå nedgang i aktiviteten i områder som kultur og underholdning og i overnattings- og serveringsnæringen. Reisebegrensninger førte til en nær fullstendig stopp i passasjertrafikk med fly, men også annen landtransport falt mye. I Norge falt tjenesteproduksjonen i offentlig forvaltning markert i 2. kvartal, trukket ned av helse- og omsorgstjenester.

⁴ I figur 3.5 er inndelingen foretatt på tvers av sektorer, slik at næringsaggregatet «tjenester» både omfatter tjenester produsert i offentlig forvaltning, i ideelle organisasjoner og i markedsrettet virksomhet. Dermed er alle skoler med, uavhengig av om de drives av private eller av det offentlige. Det betyr også at offentlig administrasjon inngår i kategorien «tjenester».

Figur 4.4. Prosentpoengs bidrag til utviklingen i BNP. Kvartal. Sesongjustert

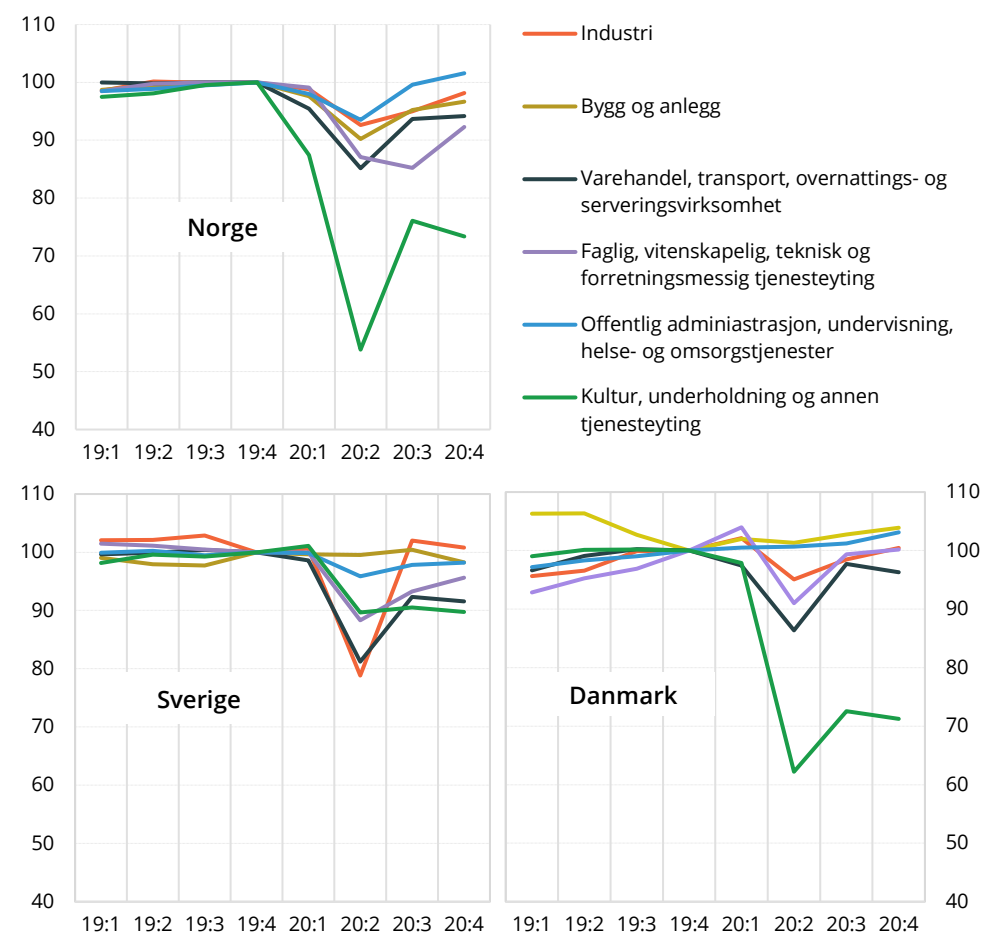

¹Tjenester omfatter både offentlig og privat sektor.

² Bruttoprodukt i næringer måles i basisverdi, mens bruttonasjonalprodukt måles i markedsverdi. For at næringeres bidrag skal summere til utviklingen i bruttonasjonalprodukt, må derfor avgifter og subsidiær bidrag inkluderes.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Figur 4.5. Bruttoprodukt i utvalgte næringer. Indeksert volumutvikling. Kvartal. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Produksjonen i flere industrinæringer ble også påvirket, både de som leverer for innenlands bruk og de som produserer for eksport. Her skiller Sverige seg noe fra Norge og Danmark, med en sterkere nedgang i industrien i 2. kvartal. Siden industrien også utgjør en større del av svensk økonomi, var det en viktig årsak til nedgangen dette kvartalet.

Smitteverntiltakene i Danmark og Norge omfattet stenging av barnehager, skoler og utdanningsinstitusjoner. Aktiviteten i barnehagene ble anslått til å ha falt nesten bort i Norge, mens aktiviteten i skolene ble redusert noe. I Sverige økte fraværet mer enn normalt på skolene. Innstilling eller reduksjon av driften for en rekke helsetjenester reduserte aktiviteten innen helsesektoren.

I tredje kvartal var det en svært sterk oppgang i aktiviteten. Produksjonsoppgangen var særlig sterk i flere tjenestenæringer, innen både markedsrettet virksomhet og offentlig forvaltning. Flere av tjenestenæringene som opplevde de kraftigste fallene etter koronautbruddet, så også den sterkeste oppgangen. Næringsområder som kultur, underholdning og annen tjenesteyting, overnattings- og serveringsbransjen, samt transport opplevde en sterk aktivitetsvekst etter at smitteverntiltakene ble lettet på. Industrien i både Norge og Sverige så også en oppgang i 3. kvartal, mens utviklingen i Danmark var mer flat.

Oppgangen i tjenestenæringene fortsatte i alle tre landene i 4. kvartal, en noe langsommere i Sverige enn i Norge og Danmark. Videre falt bruttoproduktet i både industri og bergverk i Sverige, slik at samlet BNP gikk ned.

Året sett under ett, var nedgangen nokså likt fordelt på de store næringsgruppene i de tre landene. Det største bidraget kom fra tjenester (i både privat og offentlig sektor), som trakk ned BNP i Norge og Sverige med 2,1 prosent, og i Danmark med 2,3 prosent. Industri og bergverk trakk ned BNP noe mer i Sverige og Danmark, henholdsvis 0,6 og 0,7 prosent, enn i Norge hvor den trakk ned med 0,2 prosent.

Det var enkelte forskjeller innad i de ulike gruppene. Publiserte tall gjør det vanskelig å analysere dette på mer detaljert nivå, men for eksempel ser det ut til at varehandelen trakk mer ned i Sverige enn i Norge, mens det motsatte gjelder for helse- og omsorgstjenester, jfr tabell 4.3. Begge disse betyr imidlertid mindre enn overnatting og servering, som trakk ned like mye i både Norge og Sverige. Utviklingen i tjenestenæringene omtales nærmere i avsnitt 4.5 og 4.7. Utviklingen i industrien omtales i avsnitt 4.6.

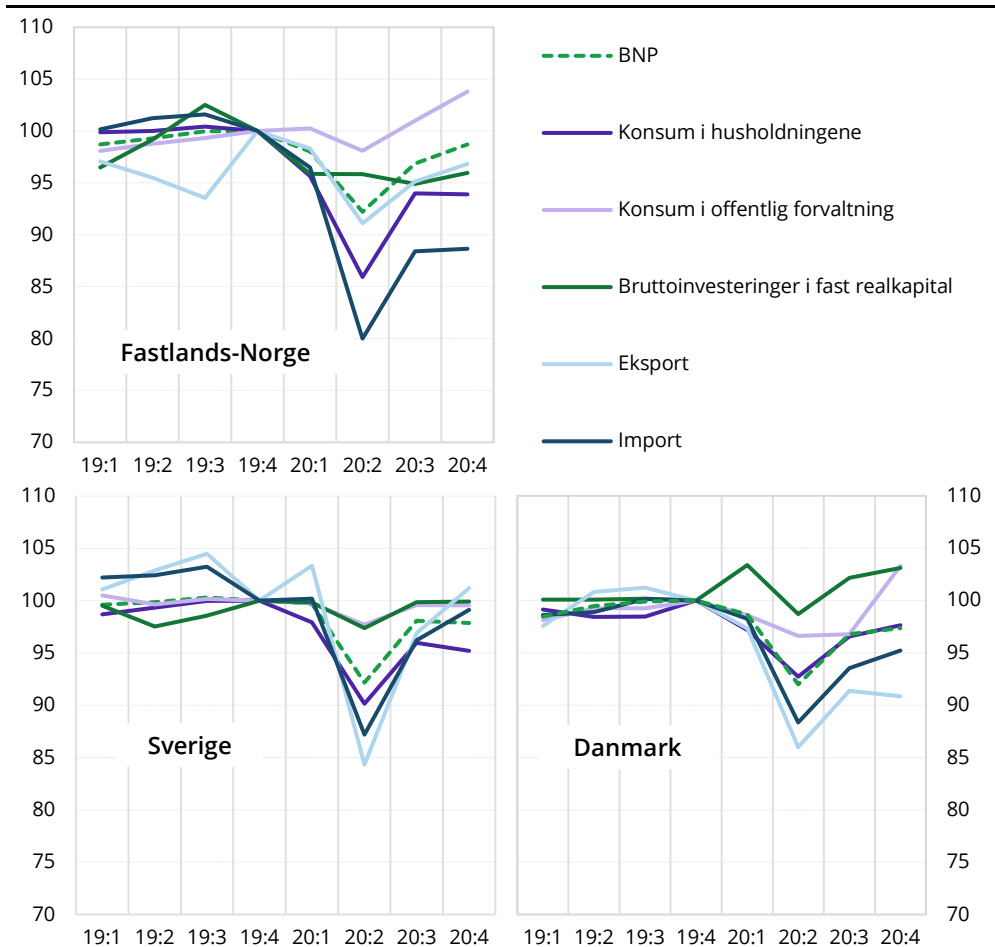
Tabell 4.3 Prosentpoengs bidrag til utviklingen i BNP. Kvartal og år. Sesongjustert

Fastlands-Norge	20:1	20:2	20:3	20:4	2020
BNP	-2,1	-5,9	5,0	1,8	-2,5
Industri og bergverk	-0,1	-0,5	0,2	0,3	-0,2
Annen vareproduksjon	-0,1	-0,2	0,4	0,2	0,1
Tjenester	-1,4	-4,7	3,5	1,3	-2,1
Herav:					
Varehandel	-0,2	-0,1	0,3	0,2	0,0
Helse- og omsorg	-0,5	-0,9	1,1	0,2	-0,4
Overnatting og servering	-0,2	-0,7	0,5	-0,2	-0,5
Sverige	20:1	20:2	20:3	20:4	2020
BNP	-0,3	-7,6	6,4	-0,2	-2,8
Industri og bergverk	0,1	-2,8	3,2	-0,2	-0,7
Annen vareproduksjon	0,0	-0,1	0,1	-0,2	0,1
Tjenester	-0,2	-4,7	3,0	0,3	-2,1
Herav:					
Varehandel	0,0	-0,9	1,0	-0,1	-0,2
Overnatting og servering	-0,1	-0,7	0,4	-0,1	-0,5
Danmark	20:1	20:2	20:3	20:4	2020
BNP	-1,3	-6,8	5,2	0,6	-3,3
Industri og bergverk	0,1	-1,1	0,6	0,2	-0,6
Annen vareproduksjon	0,2	-0,2	-0,1	-0,1	-0,1
Tjenester	-0,2	-5,2	4,3	0,5	-2,3

4.3. Utviklingen i etterspørselskomponenter

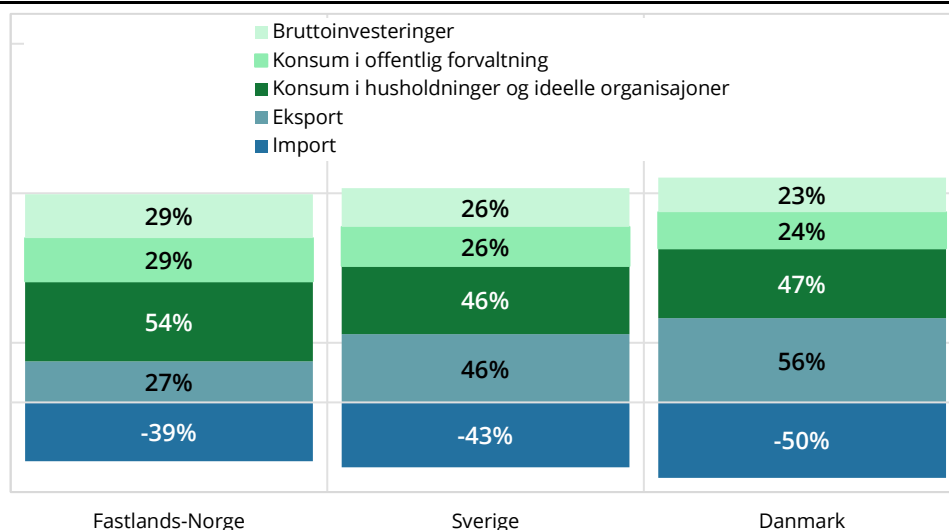
Bevegelsene på etterspørselssiden i økonomien var nokså like i de skandinaviske landene etter koronautbruddet. Etter sterke fall i 2. kvartal, økte utenrikshandelen, privat og offentlig konsum, samt investeringene i 3. kvartal. Spesielt økt eksport og høyere privat konsum stod bak BNP-veksten i både Sverige og Danmark i 3. kvartal, jf. figur 4.6. Disse landene er i større grad påvirket av internasjonale forhold der både eksporten og importen utgjør en større andel av BNP enn i Norge, jf. figur 4.7.

Figur 4.6. BNP-komponenter. Indeksert volumutvikling. Kvartal. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Figur 4.7. Komponenters andel av BNP gitt ved siste endelige regnskapsår (2018)

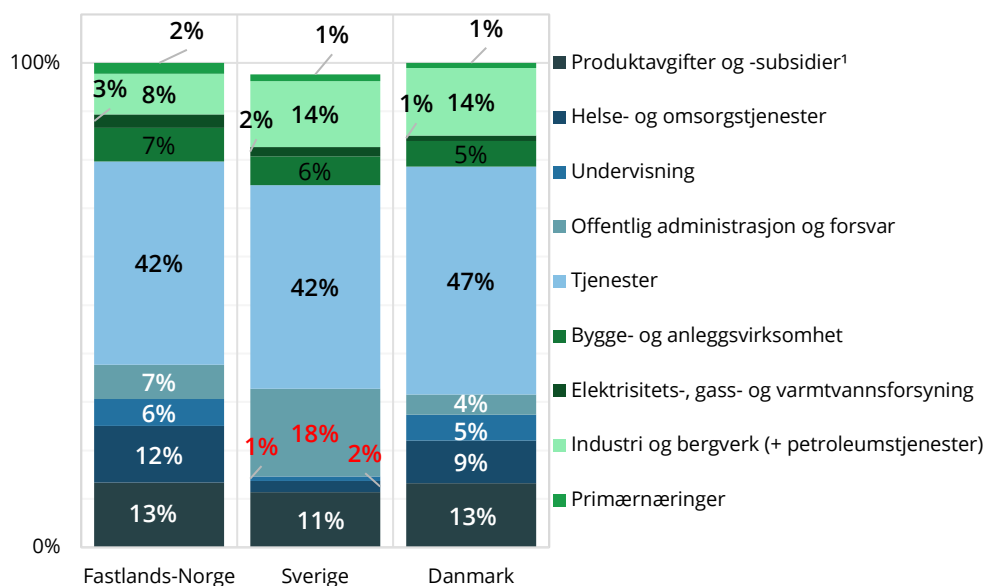

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

4.4. Hadde forskjeller i næringsstruktur betydning for utfallet?

Næringsstrukturen i de tre skandinaviske landene er nokså lik. Forskjellen ligger spesielt i at Fastlands-Norge har en mindre industrinæring og større primærnæring (grunnet fiske og akvakultur) og at Danmark har en større tjenestenæring, jf. figur 4.8.⁵

Figur 4.8. Nærings sammensetning i prosent av BNP. Siste endelige regnskapsår (2018)

¹ Bruttoprodukt i næringer måles i basisverdi, mens bruttonasjonalprodukt måles i markedsverdi. For at næringenes bidrag skal summere til bruttonasjonalprodukt, må derfor avgifter og subsidiers bidrag inkluderes.
Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistikk

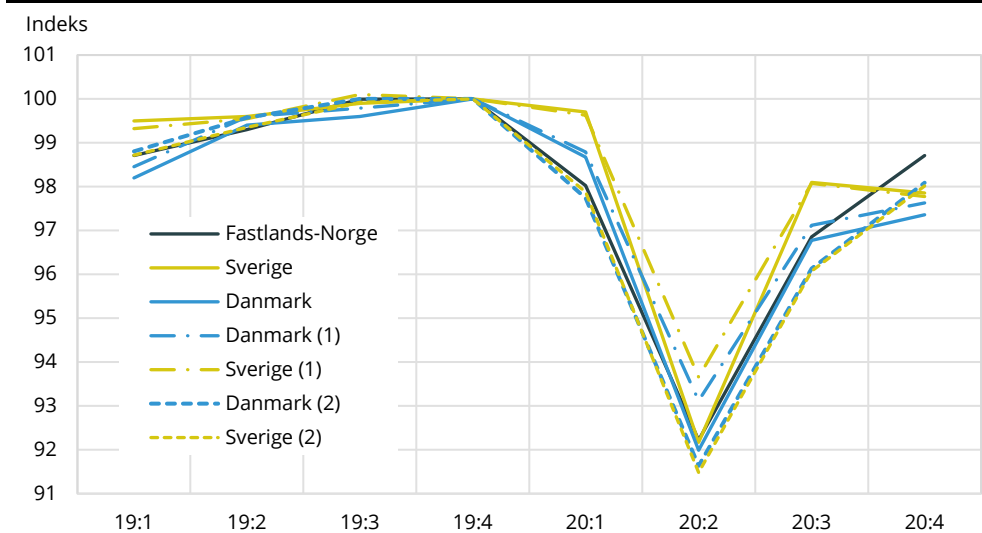
Vi har sett nærmere på hvordan utviklingen i Sverige og Danmark kunne sett ut dersom landene hadde norsk næringsstruktur, med prosentvis næringsvis kvartalsvekst i bruttoprodukt lik den faktiske utviklingen. Hensikten med denne beregningen er å isolere betydningen av næringsstruktur for det makroøkonomiske forløpet når vi sammenlikner utviklingen mellom landene. Beregningen er gjort ved å fordele BNP for Sverige og Danmark i 4. kvartal 2018 på næringer gitt norsk næringsstruktur. Dette resulterer i næringsvise nivåer som til sammen tilsvarer faktisk BNP i Sverige og Danmark i 4. kvartal 2018. Disse nivåene er så fremskrevet med den faktiske veksten innen hver av næringene i Sverige og Danmark. For eksempel utgjør nå industri- og bergverksnæringen i Sverige kun 8 prosent av BNP (mot 14 prosent i den faktiske svenske næringsstrukturen), men fallet i 2. kvartal 2020 er fortsatt på 20 prosent (sammenlignet med -6,3 prosent i Norge). Det store fallet i Sveriges industrinæring har altså mindre å si for den svenske økonomien når næringsstrukturen tilsvarer Fastlands-Norge. På samme måte har nå Danmark en mindre tjenestenæring. Dette næringsområdet hadde en dyp nedgang i 2. kvartal 2020 og som påvirker den aggregerte utviklingen i økonomien mindre når vekten reduseres.

Figur 4.9 og 4.10 viser at denne endrede næringsstrukturen til sammen ville betydd mindre fall for både Sverige og Danmark i 2. kvartal 2020 samt en noe svakere innhenting i 3. kvartal. Forskjellen er størst for Sverige, hvor nedgangen blir 1,5 prosent lavere i 2. kvartal, samtidig som gjeninnhenting i 3. kvartal blir 1,7 prosent svakere. I 4. kvartal har næringsstruktur omtrent ingen betydning. For hele

⁵ Sverige skiller ikke ut offentlig tilbud av undervisning og helse- og omsorgstjenester. Disse er derfor en del av kategorien «Offentlig forvaltning og forsvar». Sverige publiserer heller ikke tall for forsvarsaktiviteten, noe som fører til at nærings sammensetningen ikke summerer til 100%.

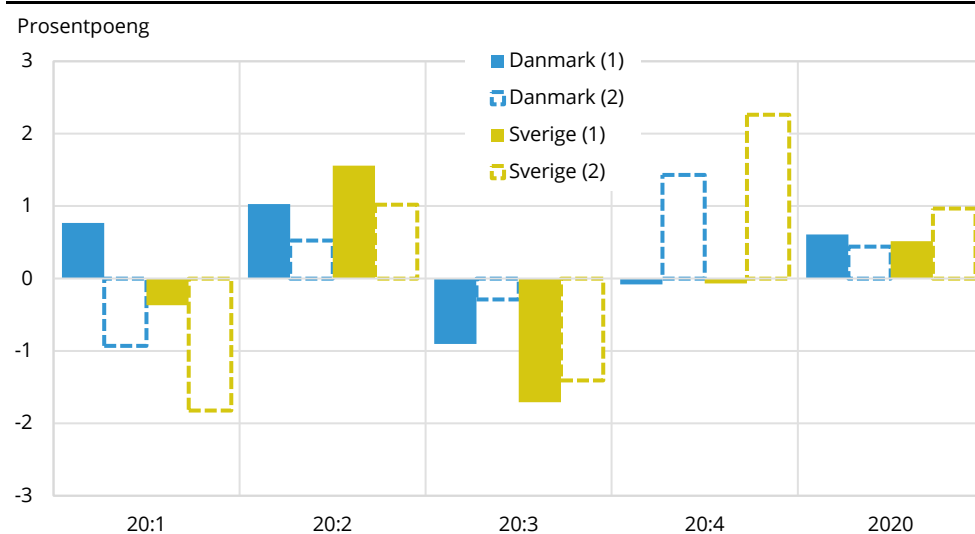
2020 gir denne beregningen at Sverige og Danmarks BNP kunne ha utviklet seg henholdsvis 0,5 og 0,6 prosentpoeng sterkere i 2020 om næringsstrukturen hadde vært mer lik Norges. Effekten av endret næringsstruktur er med andre ord nokså liten sett i forhold til hvor store svingningene har vært, særlig for Sverige.

Figur 4.9. Bruttonasjonalprodukt i Sverige og Danmark med hhv. næringsstruktur (1) og næringsutvikling (2) tilsvarende Fastlands-Norge. Kvartal. Sesongjustert. Indeksert volumutvikling, 4. kvartal 2019 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Figur 4.10. Bruttonasjonalprodukt i Sverige og Danmark med hhv. næringsstruktur (1) og næringsutvikling (2) tilsvarende Fastlands-Norge. Kvartal. Sesongjustert. Prosentpoengs differanse fra faktisk utvikling

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Denne sammenlikningen illustrerer særlig betydningen av at Sverige har en større vareproduserende industri enn Norge, og dermed var mer sårbar for forhold som kunne påvirke den. Når denne industrien ble hardt rammet av forstyrrelser i internasjonale leverandørkjeder, var det av stor betydning for svensk økonomi.

En annen vinkling er å besvare spørsmålet om hvordan det ville gått med Sverige og Danmark dersom landenes næringer hadde samme forløp som i Norge. En slik beregning får fram betydningen av myndighetenes tiltak og husholdningenes tilpasning for ulike næringsstrukturer. Beregningen er gjort ved å fremskrive svenske og danske næringers nivå i 4. kvartal 2018 med de kvartalsvise vekstratene for tilsvarende næringer i Fastlands-Norge.

Figur 4.5 viser at en del svenske næringer utviklet seg svakere enn tilsvarende næringer i Norge, både i 2. og 3. kvartal. I 1. kvartal, da svensk BNP totalt sett hadde vekst, blir utviklingen svakere med norsk næringsutvikling. Forskjellen i 2. kvartal skyldes spesielt den svenske industrien, som omtales nærmere i kapittel 3.5. Også Danmark får en bedre utvikling med norsk næringsutvikling i 2. og 3. kvartal. Med næringsutvikling tilsvarende Fastlands-Norge, ville svensk og dansk økonomi utviklet seg henholdsvis 1,0 og 0,4 prosentpoeng sterkere i 2020.

Analysen av betydningen av næringsstruktur er gjennomført på et forholdsvis aggregert nivå, siden mer detaljerte tall ikke foreligger før landene publiserer sine mer detaljerte årlige nasjonalregnskap for 2020. Det betyr at noen nyanser går tapt: Eksempelvis beregnes utviklingen for industrien samlet, uten å skille mellom for eksempel bilindustri og næringsmiddelindustri.

Resultatene tyder imidlertid på at de forholdsvis små ulikhetene mellom de tre landenes nedgang i BNP ikke dekker over vesentlige ulikheter som skyldes næringsvise forskjeller. Aktivitetsnivået kan ha blitt litt påvirket av at Sverige og Danmark hadde mer eller mindre av en bestemt næring, sammenlignet med Norge. Ulik utvikling i samme næringsområder kan også ha hatt litt å si, men betydningen er ikke stor. Selv om svensk industri utviklet seg vesentlig svakere i 2. kvartal enn norsk og dansk industri ble betydningen av dette reversert gjennom året.

4.5. Sterk nedgang i tjenestenæringene i alle landene

Både i Europa og USA har tjenestenæringer blitt særlig hardt rammet i 2020. Det har særlig vært en markert nedgang i næringer som krever en form for sosial kontakt. Det gjelder både tjenester hvor mange mennesker møtes, som servering, kultur og underholdning og tjenester med en-til-en kontakt, som fysioterapeuter, tannleger og frisører. Videre var det brå fall i mange former for personlig transport og reiselivstjenester, så som lufttransport og sjøfart med passasjerer.

I Norge og Danmark ga myndighetene i mars 2020 pålegg om at slike tjenestenæringer skulle følge bestemte smittevernregler, innskrenke driften, eller i noen tilfeller innstille helt. Disse bestemmelsene ble lettet på gjennom sommeren, men deretter i noen grad strammet inn igjen i årets siste måneder. I Sverige ble det i mindre grad gitt slike pålegg, men myndighetene understreket viktigheten av å holde sosial distanse.

Det foreligger etter hvert flere studier fra både Europa og USA som tyder på at det kan være et betydelig innslag av selvregulering som påvirker etterspørselen etter slike tjenester (Sheridan m.fl. 2020 og Chetty m.fl. 2020.). Husholdninger ønsker å unngå smitte, og avstår dermed fra å benytte tjenester som krever nærkontakt med andre. Det slår f.eks. ut i nedgang i restaurantbesøk, reiser med kollektivtrafikk og handel i fysiske butikker.

Videre er noen av tjenestenæringene innrettet mot etterspørsel fra utlandet. Det gjelder for overnatting og servering, der utenlandske turister normalt står for en betydelig del av etterspørselen, særlig i sommermånedene. Denne etterspørselen påvirkes både av landenes egne reguleringer, og av begrensninger myndigheter i andre land legger på inn- og utreise. Mange europeiske land hadde ulike restriksjoner på inn- og utreise i 2020, og det er derfor sannsynlig at etterspørselen fra utlandet ville falt uavhengig av hvilke restriksjoner de tre skandinaviske landene selv innførte. Nedgang i utlendingers konsum i de tre landene ligger på mellom 0,8 og 1,4 prosent av landenes BNP, men det foreligger ikke opplysninger om hvordan dette fordeler seg på vare- og tjenestekonsum.

Tabell 4.4. Utlendingers konsum som andel av BNP

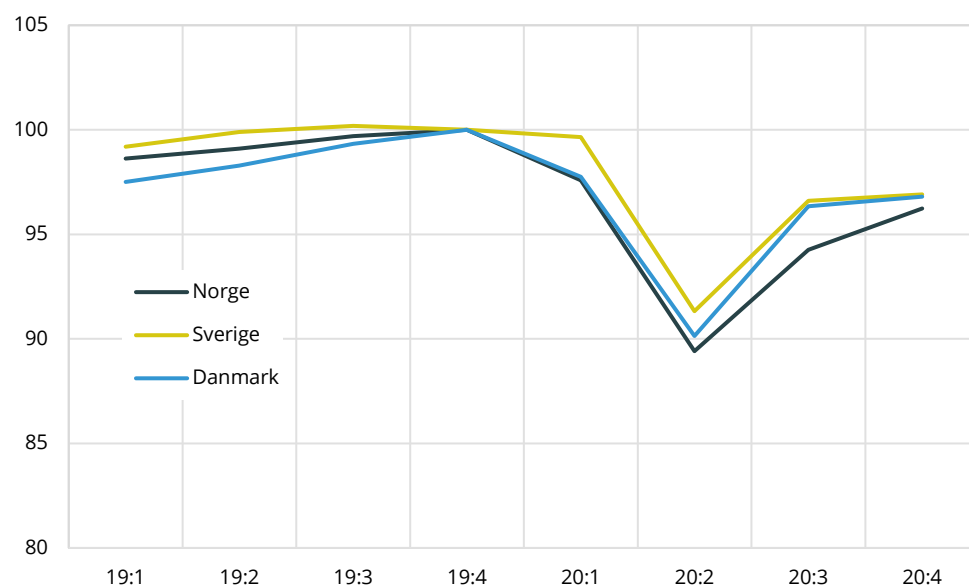
	2019	2020	Endring (pp.)
Fastlands-Norge	1,7	0,5	-1,2
Sverige	2,4	1,6	-0,8
Danmark	2,6	1,2	-1,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Endelig kan etterspørselen være påvirket av husholdningenes økonomi. Husholdningenes disponible realinntekt utviklet seg litt svakere i Sverige og Danmark enn i Norge, jf. avsnitt 6.1. Det er ikke lett å si hvor mye dette kan ha påvirket etterspørselen. Både i Sverige og Danmark knyttet nedgangen seg til særskilte forhold. I Sverige var det en sterk nedgang i formuesinntekter, og i Danmark økte betalt skatt grunnet endring av feriepengeordningen. Det er ikke uten videre sikkert at dette hadde mye å si for konsumet. På den andre siden kan økt usikkerhet om egen økonomi ha dempet konsumet.

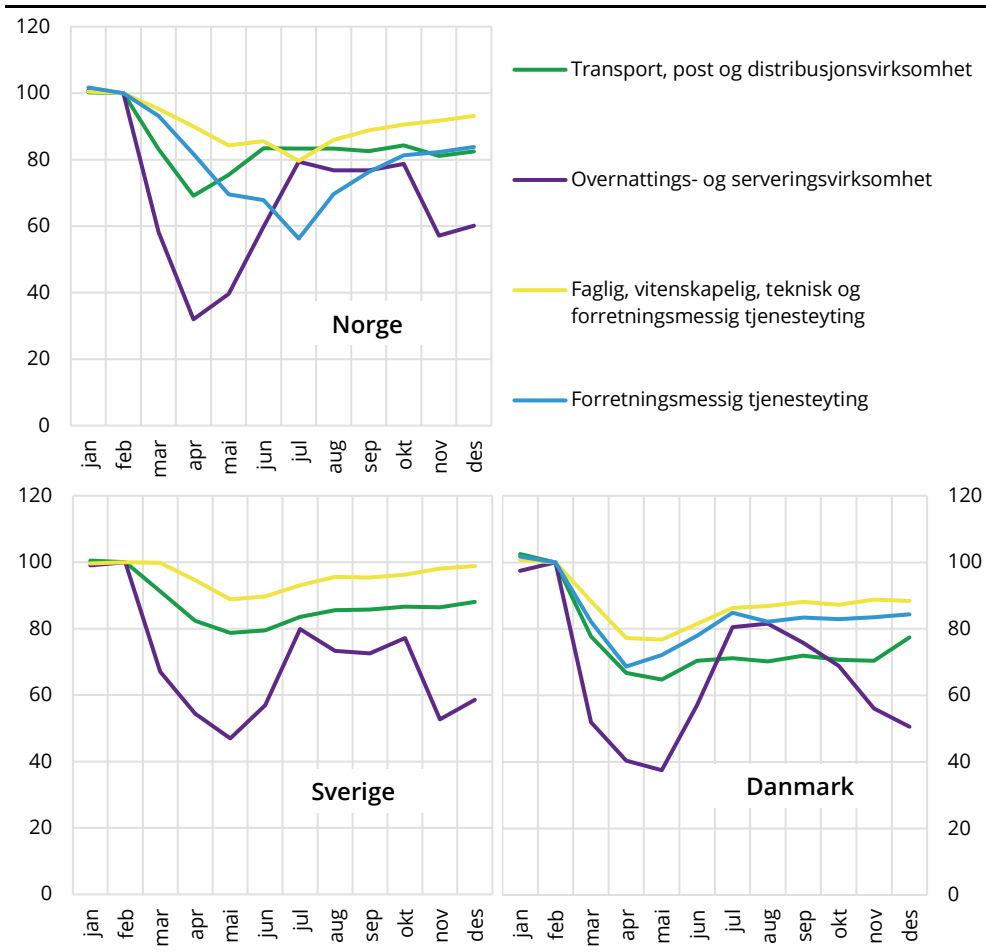
Sannsynligvis har både selvregulering, myndighetenes regulering, og bortfall av utenlandsk etterspørsel spilt en rolle for utviklingen i Norge, Sverige og Danmark. Det virker rimelig at selvregulering hadde forholdsvis større betydning i Sverige, siden myndighetenes reguleringer var mindre strenge der.

Forløpet for markedsrettede tjenestenæringene er nokså likt i de tre skandinaviske landene, se figur 4.11. Nedgangen traff Norge og Danmark i hardest i mars, mens Sveriges nedgang ikke var like brå. Det samlede bruttoproduktet i markedsrettede tjenestenæringer falt rundt 2 prosent i Norge og Danmark i 1. kvartal 2020. Sverige så en svak nedgang på 0,3 prosent. I 2. kvartal var det større nedgang i alle landene og aktiviteten var henholdsvis 9, 11 og 10 prosent under nivået fra 4. kvartal 2019 i Sverige, Norge og Danmark. I 3. kvartal var gjeninnhenting sterk, spesielt for Danmark. I 4. kvartal var det en viss oppgang i Sverige og Danmark, og en sterkere oppgang i Norge. I årets siste kvartal var aktiviteten i markedsrettede tjenestenæringer i de tre landene mellom 3,2 og 3,8 prosent lavere enn samme kvartal 2019.

Figur 4.11. Bruttoprodukt i markedsrettede tjenestenæringer. Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

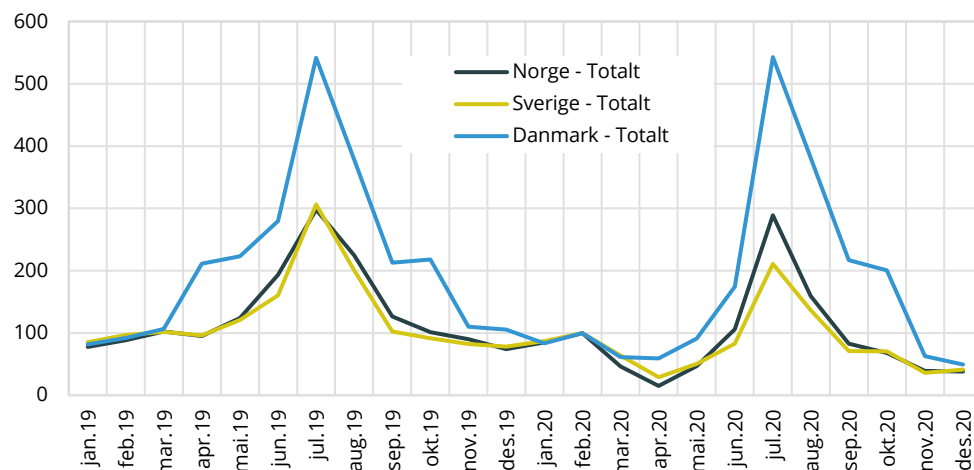
Figur 4.12. Bruttoprodukt i hardt rammede tjenestenæringer. Volumindeks. 2020. Sesongjustert. Februar 2020 = 100

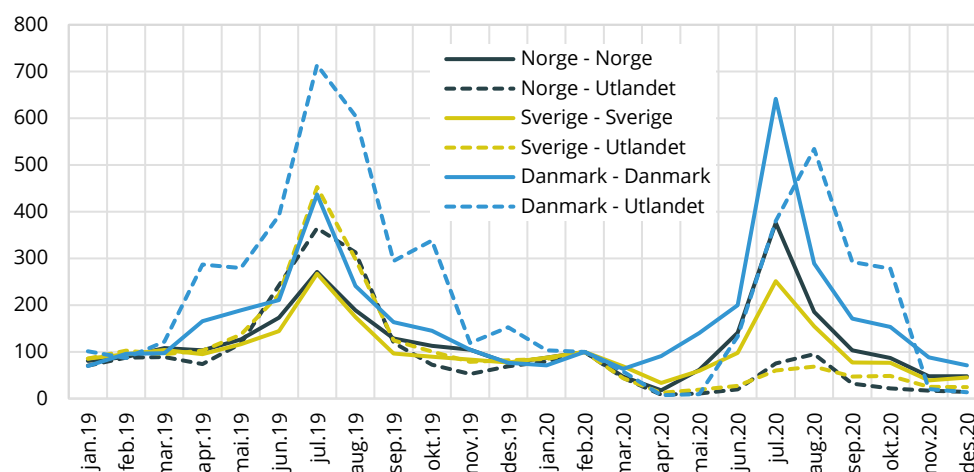
Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Blant de hardest rammede tjenestenæringene finner vi transport, overnatting og servering samt forretningsmessig tjenesteyting (hvor blant annet reisebyråer og utleie av arbeidskraft ligger). Det varierer hvilket aggregeringsnivå Norge, Sverige og Danmark publiserer tall for, og kun Norge viser den månedlige utviklingen. Imidlertid finnes det størrelser som kan sammenlignes med den månedlige utviklingen i nasjonalregnskapsstørrelser i Norge, da produksjonsindekser med månedlig frekvens for tilsvarende områder publiseres for Sverige og Danmark.

Av figur 4.12 ser en at det var overnattings- og serveringsvirksomhet som ble rammet hardest de første månedene av koronautbruddet. Felles for alle landene var en oppgang gjennom sommermånedene, da folk ferierte i egne land, før aktiviteten flatet ut da sommerferien var over. Det initiale fallet i Norge var dypest, men gjeninsettingen har vært sterkest og aktiviteten i næringen lå i desember noe over nivået i Sverige og Danmark sammenlignet med februar 2020. Også våre naboland så en sterk innhenting, men aktiviteten flatet ut på et lavere nivå enn i Norge. Smitteøkningen senhøsten 2020 og de medfølgende smitteverntiltakene og -rådene førte til brå fall i november for alle landene.

Figur 4.13. Antall overnattinger. Måned. Indeksert utvikling. Februar 2020 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

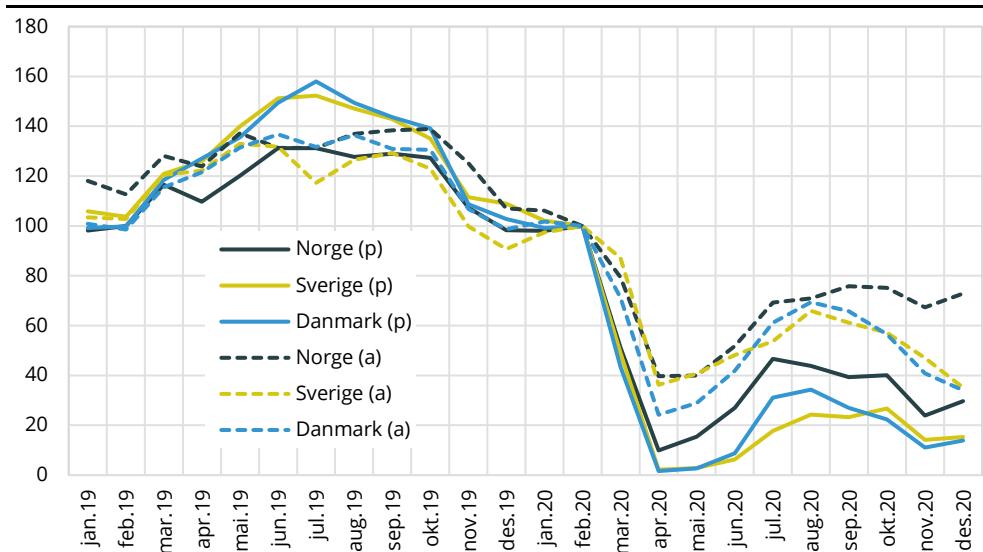
Figur 4.14. Antall overnattinger etter hjemland. Måned. Indeksert utvikling. Februar 2020 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Overnattingstatistikk viser at det totale antallet overnattinger nådde et bunnpunkt i april, der fallet var dypest i Norge, tett etterfulgt av Sverige og Danmark. Danmark hadde den sterkeste innhenting, drevet av både dansker og utlendingers overnattingdøgn, og lå i juli rett i underkant av antallet overnattinger 12 måneder tilbake i tid. I Norge og Sverige var også innhenting sterk etter april, men veksten ble nesten utelukkende drevet av nordmenn og svenskers overnattinger i sine egne land. Spesielt Norge opplevde god vekst frem til juli, da nivået nesten var på linje med juli 2019. Antallet overnattinger i alle landene falt så utover høsten, og lå i desember 2020 langt under nivået fra både februar 2020 og desember 2019. Ved utgangen av 2020 lå dermed antallet overnattinger på veldig like nivåer sammen-lignet med før pandemien inntraff.

I Norge kom nedgangen i transportnæringen, som blant annet omfatter kollektivtransport, jernbane, lufttransport og drosjer, momentant og nådde bunnivået i april. Dette ble fulgt av en god innhenting og videre utflating i aktiviteten. I Sverige falt næringen mindre brått og hadde et høyere bunnivå, oppnådd i mai. Den påfølgende innhenting var mindre sterk enn i Norge. Danmark så også et noe mindre brått fall enn Norge, men her var bunnen dypere og innhenting på linje med den i Sverige. Alt i alt lå Sverige i desember på det høyeste nivået sammenlignet med februar.

Figur 4.15. Inn- og utlands flytrafikk. Antall passasjerer (p) og ankomster/avganger (a). Indeksert månedsutvikling. Februar 2020 = 100

Kilde: Avinor, Transportstyrelsen, Trafikstyrelsen

Innen transportnæringen ble luftfarten spesielt hardt rammet, som følge av reiserestriksjoner og passasjerenes ønske om å unngå smitte. Sammenlignbare nasjonalregnskapstall på et slikt detaljnivå foreligger ikke, men flytrafikkdata er et godt alternativ. Trafikk, målt i form av både antall passasjerer og flyvninger (ankomst og avgang) falt brått fra februar 2020. Antall passasjerer falt mer enn antall flyvninger i alle landene. Førstnevnte så en nedgang på nærmere 100 prosent fra februar til april i Sverige og Danmark, mens nedgangen var på 90 prosent i Norge. Antall flyvninger falt mellom 60 og 80 prosent. I desember hadde noe av fallet blitt hentet inn igjen, men flytrafikken var fortsatt godt under et normalnivå og hadde falt jevnt siden sommermånedene.

I november, da smittevernstiltak igjen ble innført, falt flytrafikken markert fra oktober, før passasjertallene økte noe i desember. Fra desember 2019 til desember 2020 hadde antall passasjerer falt 70 i Norge og 86 prosent i både Sverige og Danmark. Passasjertallene utviklet altså seg svært likt i 2020.

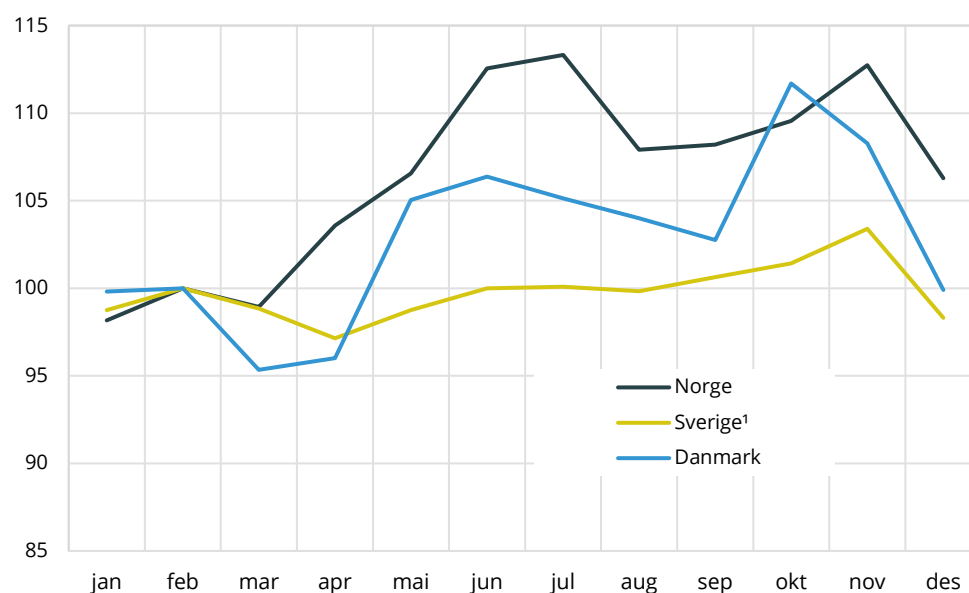
Sverige publiserer produksjonsindeksen for forretningsmessig tjenesteyting i samme aggregat som faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting. Sistnevnte nærings-område er mindre påvirket av pandemien. Det er derfor ikke mulig å skille ut den antatt svakere utviklingen i førstnevnte næring for Sverige. For å kunne sammenligne alle tre landene, må derfor de to næringsområdene slås sammen. Norge og Danmark kan riktignok sammenlignes uten sammenslåingen. Denne sammenligningen viser at nedgangen i forretningsmessig tjenesteyting var størst i Norge.

Koronapandemien har hatt store konsekvenser for forretningsmessig tjenesteyting i Norge. Næringsområdet leverer i all hovedsak tjenester til andre bedrifter, deriblant arbeidskrafttjenester, rengjøringstjenester, kontortjenester og vaktjenester. I grove trekk har næringen en støttefunksjon for næringslivet ellers. Et unntak er tjenester tilknyttet reisebyrå- og reisearrangørvirksomhet, hvor husholdningene er hovedmottaker. Næringene som inngår i forretningsmessig tjenesteyting har blitt påvirket negativt av koronakrisen på ulike måter, som samlet medfører at næringsområdet er blant de hardest rammede i norsk økonomi. Flere av næringene harmonerer i liten grad med hjemmekontor, og lavt aktivitetsnivå i andre deler av økonomien har redusert etterspørselen etter tjenester som fleksibel arbeidskraft og vektere.

Varehandelen,⁶ spesielt detaljhandelen, er tjenestenæringen som har gått mot strømmen. I desember 2020 hadde næringen i Norge vokst om lag 10 prosent siden februar. Detaljomsetningsindekser for de skandinaviske landene gir et godt bilde på utviklingen i detaljhandelen.

I Norge tok detaljhandelen seg opp allerede fra starten på pandemien i mars. Også Danmark opplevde høy vekst i detaljhandelen, men først fra mai måned, mens Sverige har sett en lavere vekst etter først å ha falt fra februar til april. Det er nærliggende å tro at forskjellig utvikling i detaljomsetningen i Norge og Sverige til dels skyldes den sterkt reduserte grensehandelen. SSBs grensehandelsstatistikk viser at nordmenn i gjennomsnitt har handlet i Sverige for om lag 3,4 milliarder kroner i kvartalet mellom 2010 og 2019. I 2. kvartal 2020 var tallet helt nede i 28 millioner, mer enn 80 prosent lavere enn snittet de siste ti årene. Fra 2019 til 2020 falt grensehandelen ifølge SSB med over 14 milliarder kroner, dette svarer til en nedgang på nærmere 90 prosent. I 2018 handlet nordmenn for nærmere 15 milliarder norske kroner i Sverige. Til sammenligning var varekonsumet i Sverige på om lag 940 milliarder svenske kroner. Nordmenns grensehandel tilsvarte dermed nesten 2 prosent av svensk varekonsum i 2018.

Figur 4.16. Detaljomsetning 2020. Volumindeks. Sesongjustert. Februar 2020 = 100

¹ Ekskl. drivstoff

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

I Danmark vokste detaljomsetningen hele 8,2 prosent fra september til oktober og oppnådde med det sin høyeste verdi i statistikkens historie.⁸ Danmarks statistikkbyrå peker på utbetalingen av tilbakeholdte feriepenger, utbetalt 29. september, som medvirkende årsak til den markante økningen i forbruket. Da dette var et engangs-beløp, ble ikke detaljhandelen værende på dette nivået i de påfølgende månedene. I desember lå indeksen 5 prosent over februarnivået. Danskers grensehandel lå i 2018 på 8 milliarder danske kroner og mesteparten av denne, om lag 40 prosent, fant sted i Tyskland.⁹ Detaljomsetningsveksten i Danmark fra april til juni kan dermed delvis være en effekt av stengt grense mot Tyskland, tilsvarende effekten av Norges stengte grense mot Sverige.

⁶ Varehandelen består av agentur-, engros- og detaljhandel.

⁷ 2018 er siste endelig regnskapsår for varekonsumet. Derfor brukes dette året for å sammenligne med grensehandelen.

⁸ <https://www.dst.dk/da/Statistik/nyt/NytHtml?cid=30887>

⁹ Skatteministeriet. Skatteøkonomisk Redegørelse 2019.

<https://www.skm.dk/aktuelt/publikationer/rapporter/skatteoekonomisk-redegoerelse-2019/>

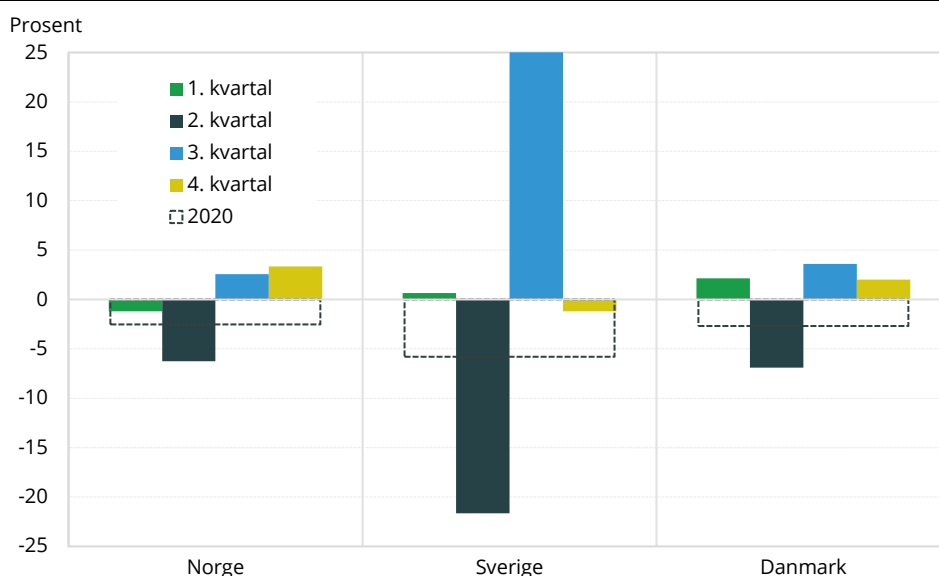
Til sammen gir tjenestenæringene det største bidraget til nedgangen i økonomisk aktivitet i 2020. Det synes rimelig å anta at dette for en stor del kan knyttes til pandemien. I Norge og Danmark er dette delvis en konsekvens av myndighetspålagte restriksjoner, men det er usikkert hva utfallet ville blitt uten disse påleggene. Nedgangen var omtrent like sterk i Sverige, hvor selvregulering antagelig har spilt en rolle.

4.6. Ulike forløp i vareproduserende industri

Industrien utgjør en mindre del av norsk økonomi enn det den gjør i våre naboland. Industrinæringen står for om lag 13 prosent av markedsverdien til bruttonasjonalproduktet i både Sverige og Danmark ifølge siste årlige nasjonalregnskap med detaljert beskrivelse av nærings sammensetning (2018). For Fastlands-Norge er andelen på drøye 7 prosent.

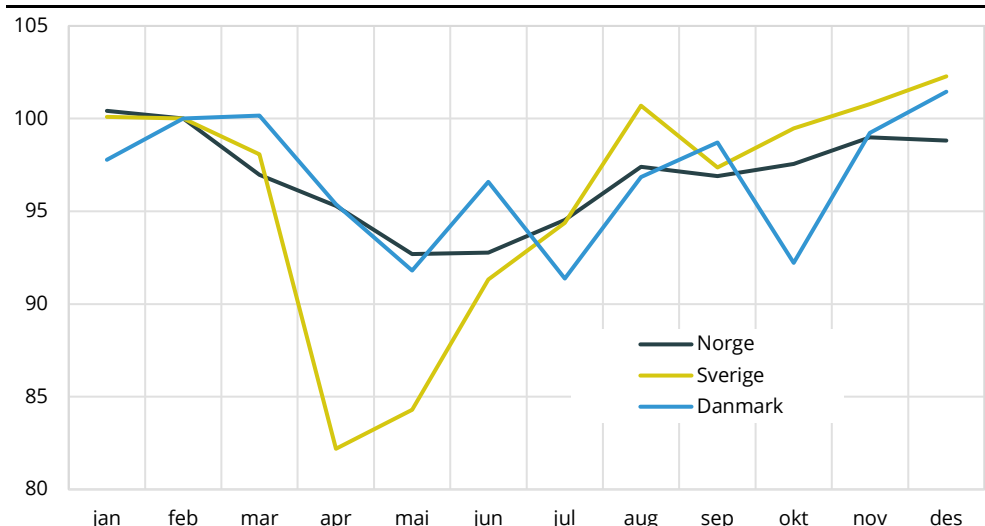
Nedgangen var langt sterkere i svensk industri, enn i Norge og Danmark. I Sverige falt bruttoproduktet i industrien 22 prosent i 2. kvartal, mens nedgangen i Danmark og Norge var på om lag 7 og 6 prosent, se figur 4.17. Med en stor andel av økonomien og et dypt fall, stod derfor industrien for store deler av nedgangen i BNP i 2. kvartal i Sverige. I 3. kvartal var innhentingen i Sverige på hele 23 prosent og nesten hele fallet fra 2. kvartal var dermed hentet inn igjen. Norge og Danmark hadde en mer moderat innhenting i 3. kvartal, med en vekst på henholdsvis 2,6 og 3,6 prosent. I 4. kvartal fortsatte oppgangen i Norge og Danmark, mens bruttoproduktet i svensk industri sank med 1,2 prosent. For året sett under ett sank bruttoproduktet i svensk industri med 5,8 prosent, mot 2,7 prosent i dansk og 2,5 prosent i norsk industri.

Figur 4.17. Bruttoproduct i industrien. Prosentvis volumendring. Kvartal. Sesongjustert

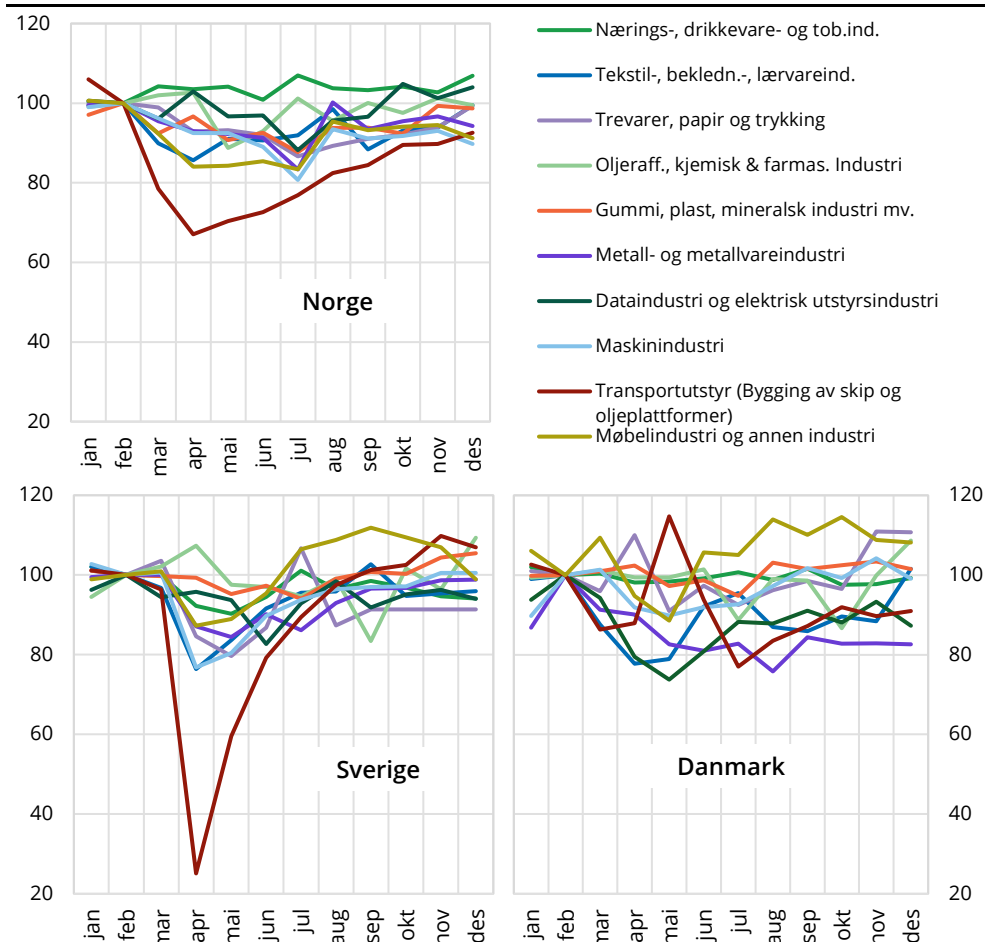

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

De månedlige produksjonsindeksene for industri viser at april var den svakeste måneden i Sverige, med et fall på over 70 prosent fra februar. Nedgangen skyldes i all hovedsak transportmiddelindustrien, herunder bilindustrien, som ble hardt rammet av redusert etterspørsel i både inn- og utland. Det dype fallet i svensk industri i 2. kvartal 2020 skyldes i all hovedsak denne nedgangen. For månedene i 3. og 4. kvartal, viser produksjonsindeksen at transportmidler også stod for det meste av gjeninnhentingen. Også møbelindustrien utviklet seg sterkt gjennom månedene i 3. kvartal. I desember lå indeksenivået om lag 2,3 prosent over februar.

Figur 4.18. Produksjonsindeks for industri. 2020. Volumindeks. Sesongjustert. Februar 2020 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Figur 4.19. Produksjonsindeks for industrinæringer. 2020. Volumindeks. Sesongjustert. Februar 2020 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

I Norge har også transportmiddelindustrien, spesielt petroleumsrelatert industri,¹⁰ stått for mye av fallet samt den påfølgende gjeninnhenting, men bevegelsene har på langt nær vært så kraftige som i Sverige. I april lå næringsområdet drøyt 30

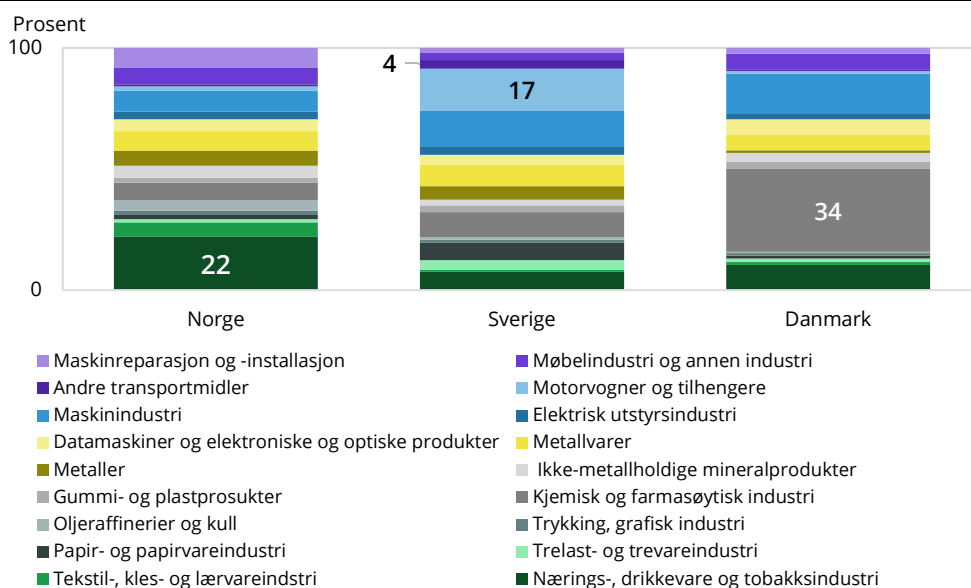
¹⁰ Petroleumsrelatert industri omfatter bygging av oljeplattformer (boreplattformer, flytende eller til nedsenkning) og moduler.

prosent under februar-nivået og gjeninnhenting i 3. og 4. kvartal resulterte i et nivå 7 prosent lavere enn før pandemien. På den andre siden har næringsmiddel-, drikkevare- og tobakksindustrien bidratt til å holde industrien oppe, med en samlet vekst på knappe 7 prosent fra februar til desember.

I Danmark har utviklingen vært mer blandet, men spesielt tekstil- og dataindustri trakk ned utviklingen i april og mai. I oktober førte et sterkt fall i farmasøytisk industri til en nedgang i industriproduksjonen i Danmark, før industrinæringen steg gjennom månedene i 4. kvartal. Danmarks statistikkbyrå fremhever at dette er en næring, som grunnet sin struktur med få og store virksomheter ofte har store variasjoner. Samlet steg industrien om lag 1,5 prosent fra februar til desember.

Ifølge næringssammensetningen innad i industrien, gitt ved siste endelige regnskapsår (2018), er farmasøytisk og kjemisk industri, med en andel på 34 prosent, den største enkeltnæringen innen industrien i Danmark. Store bevegelser her har følgelig betydelig påvirkning på industrien totalt. Det samme er tilfellet for Sverige, der transportmiddelindustrien utgjør 21 prosent av industriaggregatet. For Norges del, der næringsmiddel-, drikkevare- og tobakksindustrien er den største enkelt-næringen, med 22 prosents andel, ville utviklingen i industrien vært betraktelig svakere om det ikke var for den positive utviklingen i dette næringsområdet gjennom pandemien.

Figur 4.20. Sammensetning av industrien. Siste endelige regnskapsår (2018)

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Norsk industri falt altså mindre enn svensk og dansk industri i 2. kvartal 2020, mye takket være næringsmiddelindustriens bidrag. Dersom denne næringen var en like dominerende del av svensk og dansk industri, kunne utviklingen her vært bedre i 2. kvartal. Det er riktignok ikke mulig å gjennomføre en analyse som i kapittel 2 – påføre svensk og dansk industri norsk struktur – da disse detaljene ikke er tilgjengelige på kvartalsbasis for våre naboland.

I alle tre landene sank bruttoproduktet i industrien fra 2019 til 2020. Sverige hadde de mest dramatiske utslagene, da den viktige bilindustrien ble hardt rammet i 2. kvartal. Landet hadde også en om lag dobbelt så sterk nedgang som det Danmark og Norge hadde. Det er likevel ikke utviklingen her som er bestemmende for 2020 som helhet når en sammenligner de tre skandinaviske landene, siden industrien tross alt utgjør en mindre del av landenes økonomi.

4.7. Også produksjonen i offentlig forvaltning falt

I nasjonalregnskapet blir offentlig produksjon definert som summen av «produksjonskostnadene» det vil si det offentlige lønnskostnader, kjøp av varer og tjenester samt slitasje på kapitalen pluss eventuelle næringskatter. Slike produksjonskostnader kan for eksempel være knyttet til drift av pleie- og omsorgsinstitusjoner. Husholdningene som nyter godt av tjenestene, betaler ofte en mindre sum i egenbetaling eller gebyr. Offentlig konsum er definert som differansen mellom produksjonskostnadene og gebyrene, og utgjør altså den offentlige finansierte delen av tjenesteproduksjonen

I offentlig konsum inngår også såkalte «produktkjøp» til husholdningene. Dette er offentlig forvaltnings kjøp av varer og tjenester fra private aktører, som formidles direkte til husholdningene. Størstedelen av dette er betaling for ulike helse- og omsorgstjenester som tilbys av det private, for eksempel refusjon av allmennlegehjelp og refusjon av medisintgifter. Andre eksempler på slike «produktkjøp» er det offentlige betaling av skolebusskjøring utført av private busselskaper.

Offentlig konsum, som er summen av konsumet i staten og i kommunene, er en del av offentlige utgifter. De offentlige utgiftene omfatter i tillegg også subsidier, overføringer og stønader til private, renteutgifter og investeringsutgifter. Stønader til private som omfatter trygde- og pensjonsytelser til husholdningene er den største av disse postene.

Under koronautbruddet ble deler av offentlig forvaltning rammet, slik at produksjonen ikke gikk som normalt. Dette har vært krevende å måle på en god måte, og statistikkbyråene har arbeidet med å utvikle felles standarder som gir riktige og sammenlignbare tall (Eurostat 2020).

Til månedlig og kvartalsvis nasjonalregnskap i Norge anslås normalt volumveksten ved hjelp av utviklingen i sysselsettingen rapportert til a-ordningen. Siden offentlig ansatte ikke ble permitterte, falt grunnlaget for å benytte sysselsettings-utviklingen sammen, og SSB valgte å innhente alternativ informasjon om volum-utviklingen for undervisningstjenester og for helse- og omsorgstjenester i offentlig forvaltning. Som nevnt innledningsvis, beregnes produksjonen i løpende priser i slik ikke-markedsrettet virksomhet fra kostnadssiden. Konsekvensen er at mens produksjon og bruttoprodukt i offentlig forvaltning i volum anslås å ha falt betydelig, har det økt i verdi. For eksempel stengte de kommunale barnehagene, uten at de ansatte ble permitterte, og de ansatte mottok fortsatt lønnsgodtgjørelse. Men ettersom de ansatte ikke utførte arbeid en periode, falt produksjonen, målt i volum. Anslagene innebærer at barnehager reduserte aktiviteten ned til nær null under nedstengingen. Denne utviklingen ga derfor store prisøkninger på produksjonen i offentlig forvaltning i koronaperioden, slik prisen måles i nasjonalregnskapet.

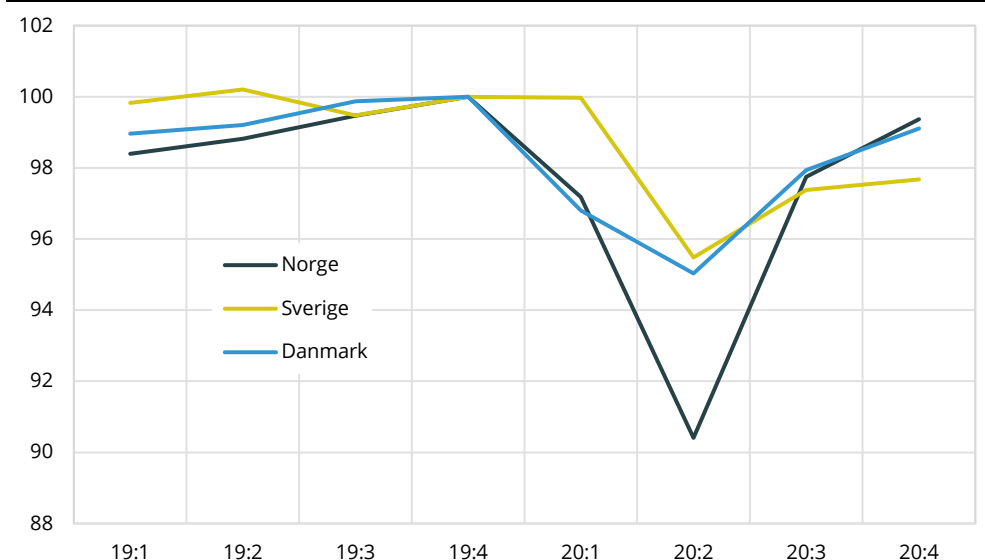
Både svenske og danske statistikkmyndigheter rapporterer om utfordringer og økt usikkerhet tilknyttet beregninger av offentlig produksjon og konsum i 2020. SCB bruker direkte volumindikatorer, men har på lik linje med Norge innhentet alternativ informasjon innenfor for eksempel helsetjenester. Danmarks statistikk har også søkt å innhente volumindikatorer, men beskriver datamaterialet som usikkert. For helsetjenestene er kvaliteten noe bedre, selv om volumindikatorerne også må suppleres med mer skjønsmessige antagelser,

Figur 4.21 nedenfor viser summen av bruttoproduktet for offentlig forvaltning, samt næringer som er mindre markedsrettede. Dette inkluderer helse og omsorg, undervisning, samt kultur, underholdning og annen tjenesteyting. Disse næringene ble hardere rammet i alle landene. Norge og Danmark innførte inngripende smitteverntiltak som reduserte den økonomiske aktiviteten på flere områder etter

koronautbruddet i mars. Barnehagene ble stengt, skolene drev med hjemmeundervisning, og helsevesenet utsatte planlagte aktiviteter for å stå i beredskap for å hindre overbelastning som følge av koronapandemien. Sverige, som satset på mindre nedstengning av samfunnet og mer fokus på sosial distansering, opplevde også nedgang i aktiviteten i disse næringene. Virksomheter innen kultur og underholdning ble stengt i Norge og Danmark, men endring i for eksempel reisemønster, bruk av hjemmekontor og mindre deltakelse i forskjellige sosiale aktiviteter førte også til redusert aktivitet i Sverige.

Den samlede produksjonen for disse næringene falt særlig markant i både Danmark og Norge allerede fra koronautbruddet i mars. Sverige hadde derimot en flatere utvikling i 1. kvartal, før produksjonen falt 2. kvartal, men i mindre styrke enn i Norge og Danmark. Utviklingen i 3. kvartal bærer preg av lettelse i restriksjonene og i større grad en normalisering av samfunnet. Aktiviteten tok seg derfor opp i alle land. Gjeninnhentinga fortsatte i 4. kvartal der aktiviteten i både Norge og Danmark tok seg opp. Produksjonsaktiviteten var imidlertid fortsatt under nivåene rett før koronautbruddet i alle tre landene, og da særlig i Sverige.

Figur 4.21. Offentlig forvaltning inkl. næringer med stort innslag av ikke-markedsrettet produksjon.¹ Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100

¹ Inkluderer helse og omsorg, undervisning samt kultur, underholdning og annen tjenesteyting
Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

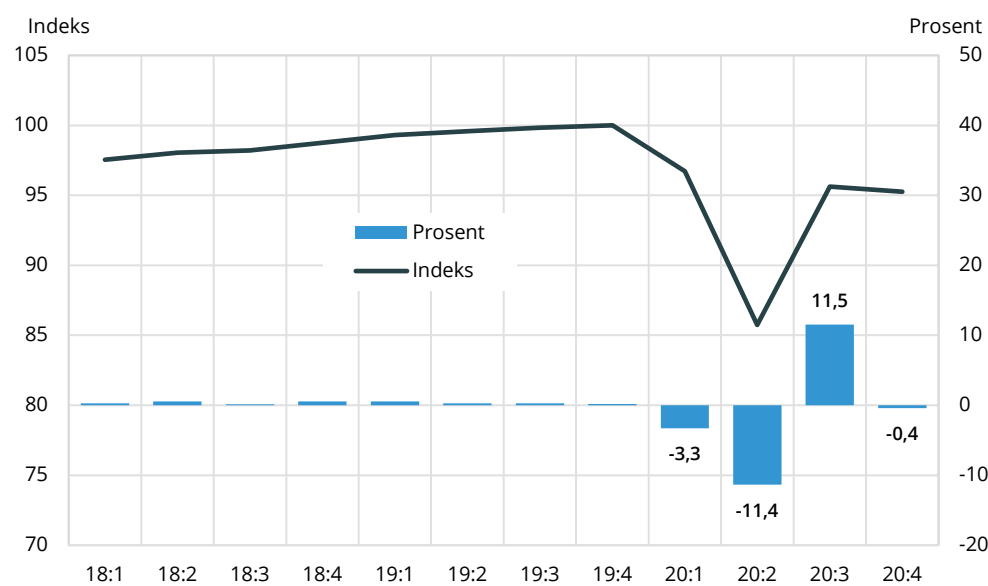
5. Betydningen av utenrikshandelen

Verdensøkonomien ble sterkt preget av pandemien i 2020. Enkelte land, som Sverige og Danmark (jf. kapittel 4.1.) har opplevd et BNP-fall i samme størrelsesorden som Norge, mens andre land – ikke minst EU-land og Storbritannia - har hatt en klart større nedgang. Bruttonasjonalproduktet i EU27 er foreløpig beregnet å ha falt om lag 6 prosent i 2020.

Norsk, svensk og dansk eksportvolum utviklet seg nokså likt gjennom 2020. Fallet i 2. kvartal var dypere i Sverige og Danmark enn i Norge, men den påfølgende innhenting var god. Samlet sett falt eksporten i Sverige og Danmark med henholdsvis 5 og 8,5 prosent i 2020. Høy eksport av olje og gass førte til at Norges samlede eksport falt med knappe 1 prosent.

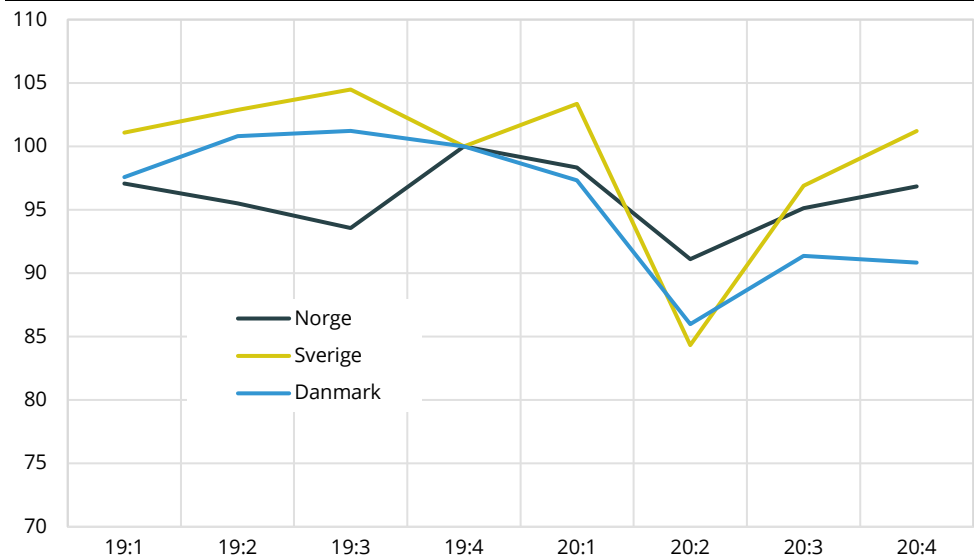
Eksportvolumet av varer utviklet seg nokså likt i Norge og Danmark, mens fallet var dypere for Sverige i 2. kvartal, noe som må sees i sammenheng med nedgangen i landets transportindustri. Innhenting var så sterkere i Sverige, og for 2020 som helhet falt eksportvolumet av varer med om lag 2 prosent. Verdien av vareeksporten falt om lag like mye som volumet i Danmark. I Norge og Sverige var verdinedgangen merkbart større enn volumnedgangen. Blant annet eksporterte Norge mye elektrisitet i 2020, men kraftprisene var lave i 2020 sammenlignet med tidligere år.

Figur 5.1. Bruttonasjonalprodukt i EU27. Kvartal. Volumutvikling fra foregående periode. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100 (t.v.) og prosent (t.h.)

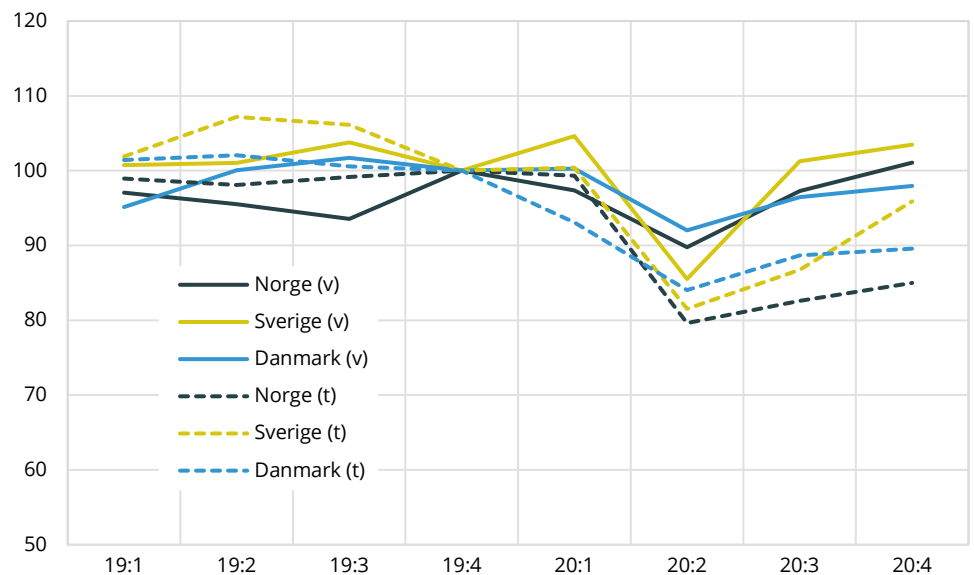
Kilde: OECD

Figur 5.2. Total eksport. Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Figur 5.3. Eksport av varer (v) og tjenester (t). Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

6. Utviklingen på arbeidsmarkedet

6.1. Tiltak rettet mot arbeidsmarkedet i de tre landene

De fleste europeiske land har ordninger for permittering eller lønnstilskudd, for å unngå at midlertidige forstyrrelser i økonomisk aktivitet fører til at foretak avskjediger ansatte som de siden må hente tilbake. Under pandemien i 2020 ble disse ordningene i mange land utvidet, og land som ikke hadde slike ordninger fra før, etablerte dem raskt. Dette skjedde også i de skandinaviske landene¹¹.

Norge utvidet den eksisterende permitteringsordningen med virkning fra 20. mars 2020¹². Ordningen innebærer at ansatte midlertidig, helt eller delvis blir løst fra arbeidsplikten, fordi virksomheten har besluttet å redusere eller stanse driften. Arbeidsgiver betaler lønn i starten av permitteringsperioden, før den permitterte deretter går over på dagpenger på samme måte som ved arbeidsledighet. Den viktigste endringen var at arbeidsgiverperioden (dagene da arbeidsgiver betaler den permitterte full lønn) ble redusert fra 15 til 2 dager. Arbeidsgivers tidligere lønnsutbetaling ble erstattet av lønnskompensasjon utbetalt direkte til den permitterte arbeidstakeren. Konsekvensen var at arbeidsgivers kostnader ved å permittere ansatte ble vesentlig redusert. Samtidig ble det gjort andre endringer som bedret de økonomiske vilkårene for permitterte arbeidstakere.

Sverige tok i bruk ordningen etablert gjennom lov om støtte ved korttidsarbeide fra 2013, og åpnet fra 3. april 2020 av for at arbeidsgivere kunne søke om støtte for ansatte som går ned i arbeidstid¹³. Arbeidsgiver- og arbeidstakerorganisasjonene hadde allerede i annen halvdel av mars framforhandlet avtaler om korttidsarbeide, men den nye ordningen innebar at staten tok ansvar for finansieringen. Sammen med redusert arbeidsgiveravgift medførte dette at staten overtok 86 prosent av lønnskostnadene for en ansatt som reduserte arbeidstiden med 80 prosent i mai eller juni 2020, ifølge beregninger fra det svenske finansdepartementet. Samtidig beholdt arbeidstakeren nesten 90 prosent av normal lønn.

Danmark hadde ikke en eksisterende ordning, men den dekket kun en mindre del av arbeidsmarkedet, og la mer av byrden på lønnstakeren. Regjeringen og partene i arbeidslivet inngikk derfor 15. mars 2020 en trepartsavtale om midlertidig lønnskompensasjon¹⁴. Foretakene kunne permittere («hjemsende») arbeidstakere, og få dekket mellom 75 og 90 prosent av lønnsutgiftene for de hjemsendte. Arbeidstakerne ble pålagt å ta ut fem feriedager eller avspaseringsdager i tilknytning til hver tremåneders kompensasjonsperiode. Dermed innebar ordningen også en viss nedgang i lønn for arbeidstakerne.

Ordningene ble tatt i bruk stort omfang. I Norge mottok i alt 477 000 personer dagpenger fra NAV i forbindelse med permittering i 2020, og den største permitteringsbølgen var i mars og april. I Sverige var 577 000 ansatte omfattet av ordningen med korttidsarbeid gjennom 2020. De aller fleste søknadene om støtte ved korttidsarbeid kom inn i april og mai. I Danmark var om lag 250 000 personer hjemsendt i midten av april, men falt raskt fra midten av juni av.

I alle tre landene ble regelverket justert gjennom 2020, i hovedsak i retning av å styrke insentivene til å ta permitterte tilbake i arbeid. I Danmark ble ordningen med lønnskompensasjon erstattet av en ordning for arbeidsfordeling fra høsten av.

¹¹ Se f.eks. Hansen, Sørensen og Andersen (2021) for en oversikt over alle de skandinaviske landene.

¹² Se f.eks. Holden m.fl. (2020).

¹³ Se f.eks. Konjunkturinstitutet (2020).

¹⁴ Se f.eks. Andersen, Svarer og Schröder (2020).

Både Norge, Sverige og Danmark innførte flere andre tiltak for å skjerme næringsliv og arbeidstakere fra konsekvensene av pandemien. Disse omfattet bl.a. inntektssikring for selvstendig næringsdrivende, forsterket sykepengeordning, og redusert arbeidsgiveravgift. Ordningene for permittering, korttidsarbeid og lønnskompensasjon skiller seg imidlertid ut ved at de reduserte den økonomiske belastningen for både arbeidsgivere og arbeidstakere ved å innskrenke eller innstille driften. De kan dermed ha redusert insentivene til å omstille virksomheten og tilpasse seg nye smitteverntiltak og endrede markedsforhold etter utbruddet av pandemien.

Utformingen av de ulike ordningene gjør det vanskeligere å sammenligne arbeidsmarkedsstatistikk fra ulike land i 2020. F.eks. innebar støtteordningene i Sverige og Danmark at permitterte mottok lønn fra arbeidsgiver, mens de i Norge mottok inntektssikring fra staten. Utgiftene ble i stor grad dekket over offentlige budsjetter i alle tre land, men i Sverige og Danmark gikk utbetalingene i større grad til næringslivet, som deretter betalte lønn som normalt.

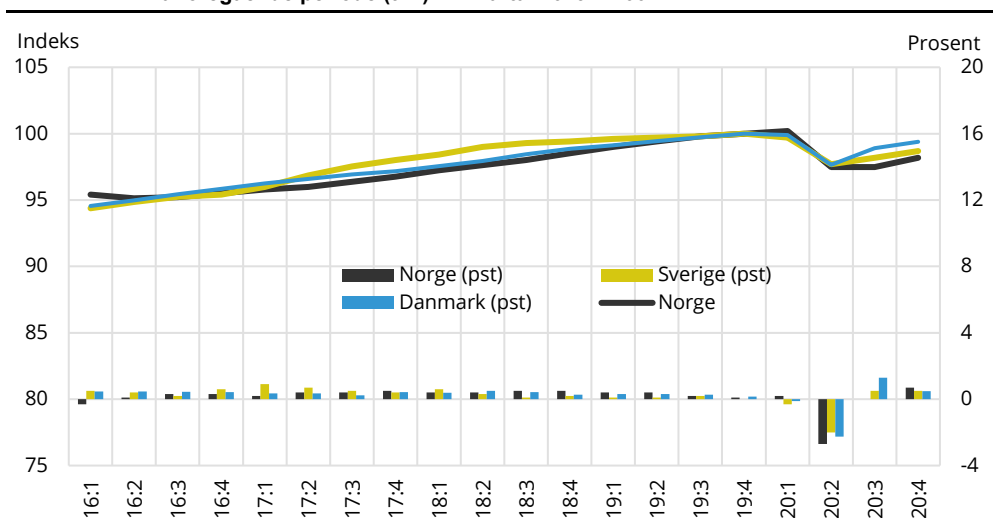
Støtteordningene fører også til at tall for antall sysselsatte og arbeidsledige blir vanskeligere å tolke. Permitterte arbeidstakere ble regnet som sysselsatte i nasjonalregnskapet i alle tre land, og inngikk ikke i arbeidskraftundersøkelsens mål på arbeidsledige. Antallet utførte timeverk fanger i større grad opp de store omveltningene på arbeidsmarkedet i 2020. Denne indikatoren falt betydelig i 2020, siden mange ansatte var helt eller delvis fraværende som følge av de ulike ordningene som var innført.

6.2. Nedgang i sysselsetting og timeverk

Koronapandemien slo ikke ut før i mars, og fikk dermed begrenset virkning på sysselsettingen i 1. kvartal. I Norge og Danmark var sysselsettingen slik den måles i nasjonalregnskapet om lag uendret, mens den falt med 0,3 prosent i Sverige, jf. figur 6.1.

I 2. kvartal var det derimot en kraftig nedgang. Fallet var størst i Norge, på 2,7 prosent. I Danmark falt sysselsettingen med 2,2 prosent fra 1. til 2. kvartal, og i Sverige var fallet på 2,0 prosent. I alle tre landene falt sysselsettingen i overnattings- og serveringsvirksomhet, kultur, fritid og annen tjenesteyting, forretningsmessig tjenesteyting og transport.

Figur 6.1. Sysselsatte personer. Kvartal. Sesongjustert. Indeksert (t.v.) og prosentvis endring fra foregående periode (t.h.). 4. kvartal 2019 = 100

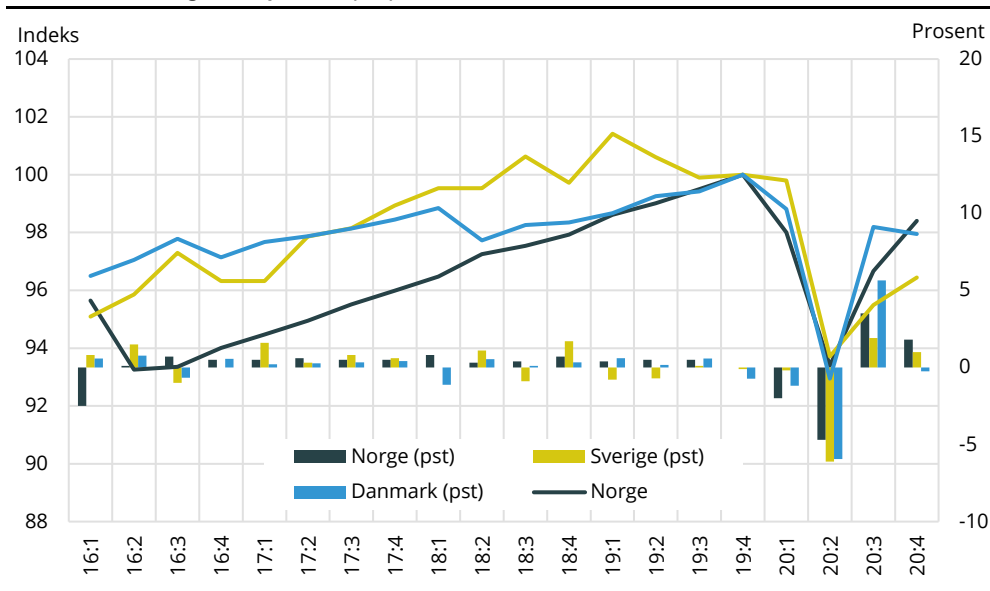
Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Utover året var det en viss gjeninnhenting. Den var sterkest i Danmark, og litt svakere i Sverige og Norge. Det var særlig næringer som var hardt rammet i 2. kvartal som så en oppgang i sysselsettingen. Sysselsettingen var likevel fortsatt lavere enn før koronautbruddet i alle tre landene i 4. kvartal.

At fallet ble såpass moderat i begynnelsen av krisen skyldes at permitterte, korttidsarbeidende og hjemsendte regnes som sysselsatte i nasjonalregnskapet. Tallet på utførte timeverk påvirkes derimot av permitteringer og annet fravær fra arbeidsplassen, og viser derfor svakere utvikling enn sysselsettingen.

I både Danmark og Norge falt utførte timeverk med henholdsvis 1,2 og 2,0 prosent i 1. kvartal, mens de var om lag uendret i Sverige, jf. figur 6.2. I 2. kvartal var det derimot en bratt nedgang i utførte timeverk i alle tre land. Forskjellen mellom utviklingen i timeverk og utviklingen i antall sysselsatte reflekterer den raske oppgangen i bruk av permitteringer, korttidsarbeid og hjemsending dette kvartalet. Nedgangen i antall utførte timeverk var vesentlig brattere enn under finanskrisen vinteren 2008/2009. I alle tre landene var antall utførte timeverk i 2. kvartal mellom 6 og 7 prosent lavere enn før pandemien rammet. Til gjengjeld fulgte en rask oppgang påfølgende kvartal.

Figur 6.2. Utførte timer. Kvartal. Sesongjustert. Indeksert (t.v.) og prosentvis endring fra foregående periode (t.h.). 4. kvartal 2019 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Den sterke veksten i timeverkene i 3. kvartal hang sammen med en gradvis gjenåpning av samfunnet gjennom 2. kvartal. Det var særlig de næringene som var mest hemmet av restriksjonene som hadde en sterk oppgang i 3. kvartal. Det var særlig sterk vekst i Danmark der timeverkene økte med 5,6 prosent. Veksten i Sverige og Norge var på henholdsvis 1,9 og 3,5 prosent.

På tross av at alle tre land så en oppgang i smittetallene i 4. kvartal og innførte nye restriksjoner, økte likevel utførte timeverk både i Norge og i Sverige. Nedgangen i Danmark skyldes særlig utviklingen innen offentlig forvaltning, og påvirkes av nedstengingene som førte til at en del offentlig ansatte ble sendt hjem. De påvirkes imidlertid også av at ny ferielov trådte i kraft 1. september, og er derfor mer usikre enn normalt.

I årets siste kvartal var antallet utførte timeverk i Sverige 3,6 prosent lavere enn samme kvartal 2019, jf. tabell 6.1. I Norge og Danmark var nedgangen henholdsvis

1,6 og 2,0 prosent. I Sverige var altså antall utførte timeverk redusert betydelig mer enn antall sysselsatte personer.

Tabell 6.1. Sysselsetting og utførte timeverk. Kvartal. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100

	19:4	20:1	20:2	20:3	20:4
Sysselsatte personer					
Norge	100,0	100,2	97,5	97,5	98,2
Sverige	100,0	99,7	97,7	98,2	98,7
Danmark	100,0	99,9	97,6	98,9	99,4
Utførte timeverk					
Norge	100,0	98,0	93,4	96,7	98,4
Sverige	100,0	99,8	93,7	95,5	96,4
Danmark	100,0	98,8	92,9	98,2	98,0

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

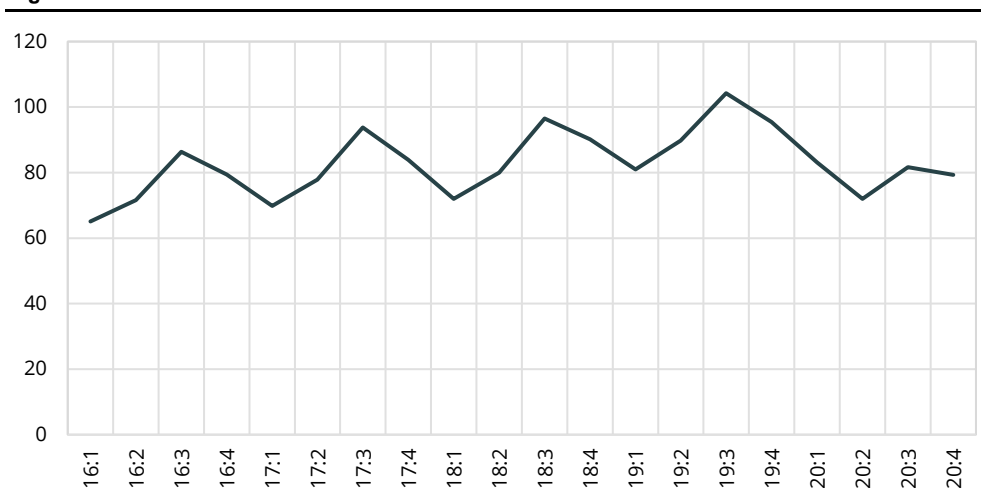
6.3. Sysselsatte på korttidsopphold i Norge

En del av de sysselsatte er ikke bosatt i landet de arbeider i, og disse kan ha fått problemer med å komme seg til sitt arbeidssted i perioder med begrensninger på innreise. Noe av dette gjelder sysselsatte som er bosatt utenfor Skandinavia, særlig i Polen og Baltikum. Noe gjelder pendling over grensen mellom Norge og Sverige, særlig over Svinesund, og mellom Danmark og Sverige, over Øresund.

Norge har publisert statistikk over omfanget av sysselsatte på korttidsopphold (Berge, 2021). Tallene viser et fall i ikke-bosatte lønnstakere etter at smittevern-tiltakene ble innført i mars 2020. Tallene viste en økende trend frem til 1. kvartal 2020. Men i alle de tre påfølgende kvartalene var det en kraftig nedgang på henholdsvis 20, 22 og 17 prosent sammenlignet med samme kvartal året før. En nedgang på 16 000 personer i 4. kvartal 2020 tilsvarer 0,6 prosent av alle sysselsatte, så effekten på samlet sysselsetting var liten.

Noe av nedgangen i utførte timeverk i Norge skyldes at disse personene ikke kunne reise til landet. Vi vet imidlertid ikke hvor mye av nedgangen som skyldes innreiserestriksjoner, og hvor mye som skyldes at foretakene reduserte aktiviteten, f.eks. innen overnatting og servering.

Figur 6.3. Ikke-bosatte lønnstakere. Kvartal. Absolutte tall i tusen

Kilde: Berge (2021)

7. Husholdningenes tilpasning

7.1. Disponibel inntekt holdt seg oppe

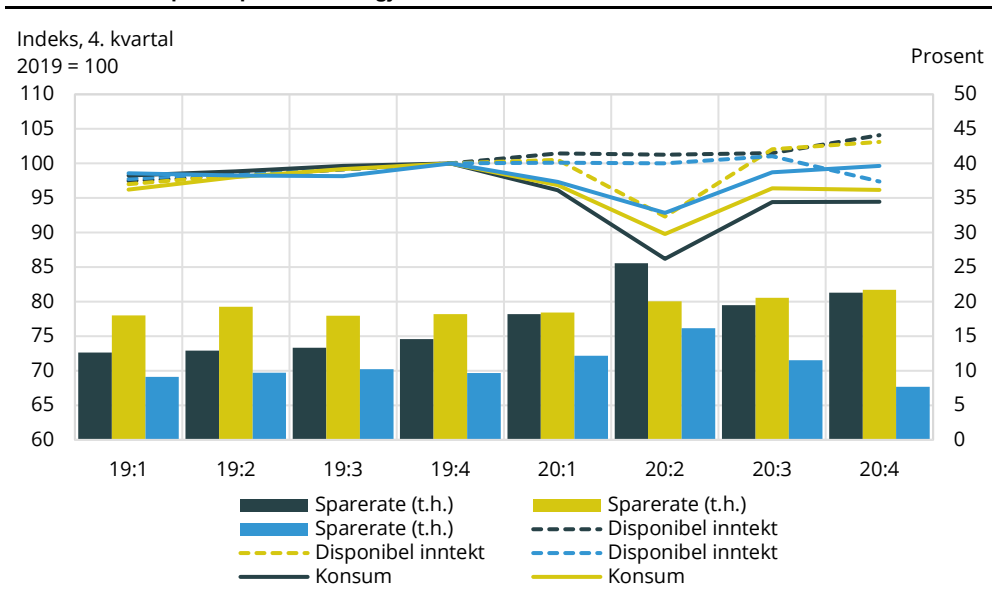
Det var store endringer i husholdningenes inntekter i 2020. Lønnsinntektene sank fordi mange mistet jobben, men gode inntektssikringsordninger dempet noe av reduksjonen. Disse endringene var særlig store i Norge, og noe mindre i Sverige og Danmark på grunn av innretningen av støtteordningene i arbeidsmarkedet. Kapitalinntekter gikk ned, noe som ga merkbare utslag i disponibel inntekt for svenske husholdninger. For norske husholdninger førte derimot rentenedgangen til lavere renteutgifter. Samlet økte husholdningenes disponible inntekt i 2020 sett under ett i alle tre landene. Oppgangen var vesentlig mindre i Sverige og Danmark, henholdsvis 0,3 og 0,7 prosent, enn i Norge, hvor den var på 3,2 prosent. Justert for prisvekst var det dermed en nedgang i Sverige: Disponibel realinntekt falt med 0,8 prosent fra 2019 til 2020. I Danmark økte disponibel realinntekt med 0,4 prosent, og i Norge økte den med 1,7 prosent.

I Norge var husholdningenes disponible inntekt om lag uendret fra 1. til 3. kvartal, og økte med 3,0 prosent i 4. kvartal. Oppgangen i året siste kvartal skyldes bl.a. god vekst i lønnsinntektene. I Danmark var også disponibel inntekt forholdsvis lite endret gjennom årets tre første kvartaler, men falt med 3,6 prosent i 4. kvartal. Nedgangen skyldes særlig forhold knyttet til overgangen til ny ferielov. Også i Danmark var det god utvikling i lønnsinntektene i 4. kvartal. I Sverige var det, til forskjell fra Danmark og Norge, en markant nedgang i husholdningenes disponible inntekt i 2. kvartal. Det skyldes bl.a. en stor nedgang i kapitalinntekter.

Husholdningenes utgifter til konsum gikk mye ned i 2020, i alle tre land. Det ga en oppgang i spareraten. Oppgangen var særlig sterk i Norge, men også i Danmark og Sverige økte spareraten. I Norge økte spareraten fra 7,8 prosent i 2019, til 15,4 prosent i 2020. I Danmark økte spareraten fra 9,7 til 11,9 prosent, og i Sverige fra 16,1 til 17,9 prosent.

Det foreligger foreløpig ikke tall for inntektsfordelingen, og det er rimelig å anta at forskjellene i utvikling i disponibel inntekt har vært større i 2020 enn normalt. Det betyr at mens noen husholdninger har spart mer enn normalt, har andre spart mindre. Konsumet ble i 2020 holdt tilbake av smitteverntiltak fra myndighetene (innenlands og utenlands), og av husholdningenes selvregulering. I tillegg har noen husholdninger redusert konsumet fordi inntektene falt. Det er foreløpig ikke godt å si hvilken betydning dette har hatt for samlet konsumerterpørsel.

Figur 7.1. Disponibel inntekt, konsum og sparerate for husholdninger og ideelle organisasjoner. Brutto. Verdiindeks og prosentvis utvikling fra foregående periode. Løpende priser. Sesongjustert

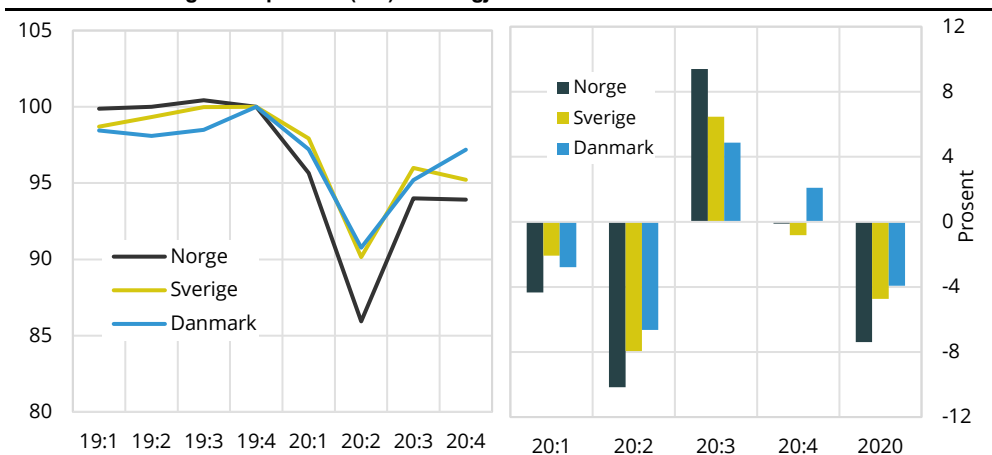
Kilde: Statistisk sentralbyrå, Eurostat

7.2. Konsumet i husholdningene falt

Det var uvanlig store endringer i husholdningenes konsum i 2020. Det skyldes både at tilbudet av varer og tjenester ble endret grunnet smittevernregler gitt av myndighetene, og at husholdningenes endret adferd for å verne seg mot smitte, jf. omtale av selvregulering i avsnitt 4.5. I Sverige var det en viss nedgang i disponibel inntekt i 2. kvartal, men det er vanskelig å si hvor stor betydning det kan ha hatt for konsumet. Normalt er det en viss treghet før inntektsendringer slår ut i konsumet, og det er neppe sannsynlig at denne inntektsnedgangen var en vesentlig årsak til fallet i konsum i Sverige i 2. kvartal.

Den aggregerte utviklingen i husholdningskonsumet i de skandinaviske landene var forholdsvis lik gjennom 2020, se figur 7.2. Alle landene hadde en sterk nedgang i samlet konsum i 2. kvartal, og deretter en innhenting i 3. kvartal. Oppgangen fortsatte i Danmark, mens Norge og Sverige hadde en svakere utvikling i 4. kvartal. Samlet konsum var fortsatt under nivåene rett før koronautbruddet i alle tre landene.

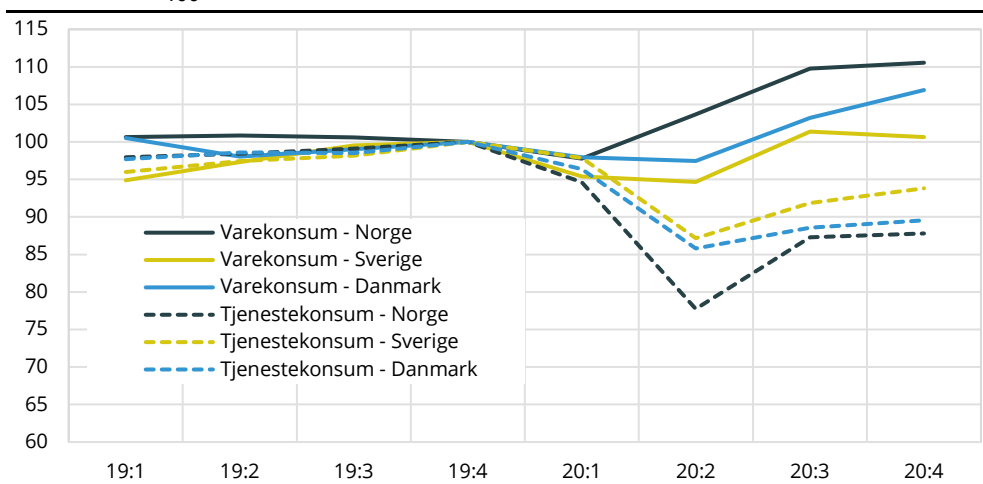
Figur 7.2. Konsum i husholdningene. Volumindeks (t.v.) og prosentvis volumendring fra foregående periode (t.h.). Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

For å se eventuelle større forskjeller mellom landene, er første steg å dele konsumet i vare- og tjenestekonsum, se figur 7.3. Av dette fremkommer det, ikke overraskende, at tjenestekonsumet har hatt den største nedgangen etter pandemiutbruddet. Forskjellen her ligger i hvor dypt fallet var, der Norges tjenestekonsum opplevde det klart sterkeste fallet frem til 2. kvartal 2020. Sverige og Danmarks tjenestekonsum utviklet seg om lag likt frem til 2. kvartal, mens gjeninnhenting i Sverige var sterkere i 3. kvartal, noe den også var i Norge. Utviklingen i tjenestekonsumet i Norge var om lag flatt i 4. kvartal, men økte i både Sverige og Danmark.

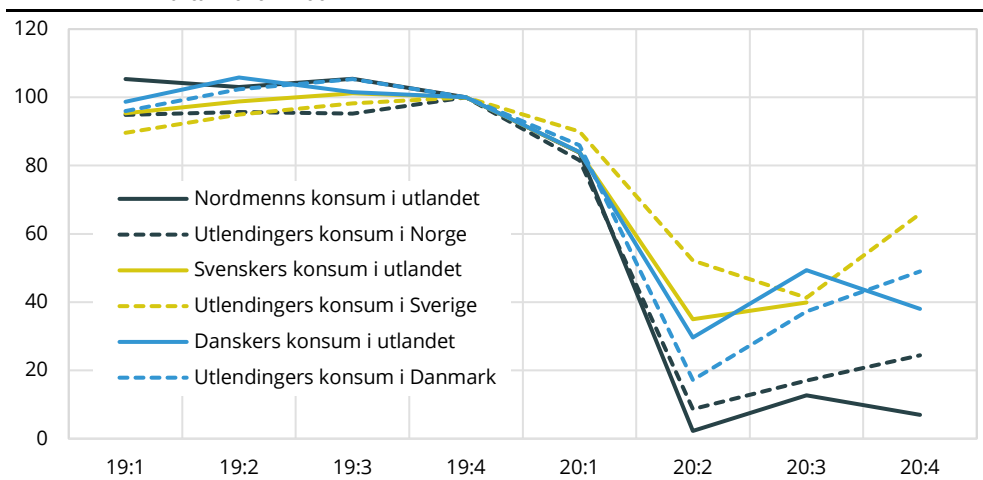
Figur 7.3. Husholdningenes vare- og tjenestekonsum. Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Det ser ut til å ha foregått en viss substitusjon mellom tjeneste- og varekonsum i alle landene og aller tydeligst er dette for Norge. Der de to konsumgruppene utviklet seg nokså likt i 1. kvartal 2020 i Sverige og Danmark, var fallet i tjenestekonsumet merkbart større i Norge. Denne forskjellen gjorde seg ytterligere gjeldende i det påfølgende kvartalet, der det norske varekonsumet vokste sterkt, men tjenestekonsumet fortsatte å falle. I Sverige og Danmark falt både vare- og tjenestekonsumet i 2. kvartal. I 3. kvartal vokste vare- og tjenestekonsumet i alle landene, med en sterk innhenting i det norske tjenestekonsumet, noe som gjorde at det endte om lag på nivå med tjenestekonsumet i Danmark.

Figur 7.4. Husholdningenes konsum i utlandet & visa versa. Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100

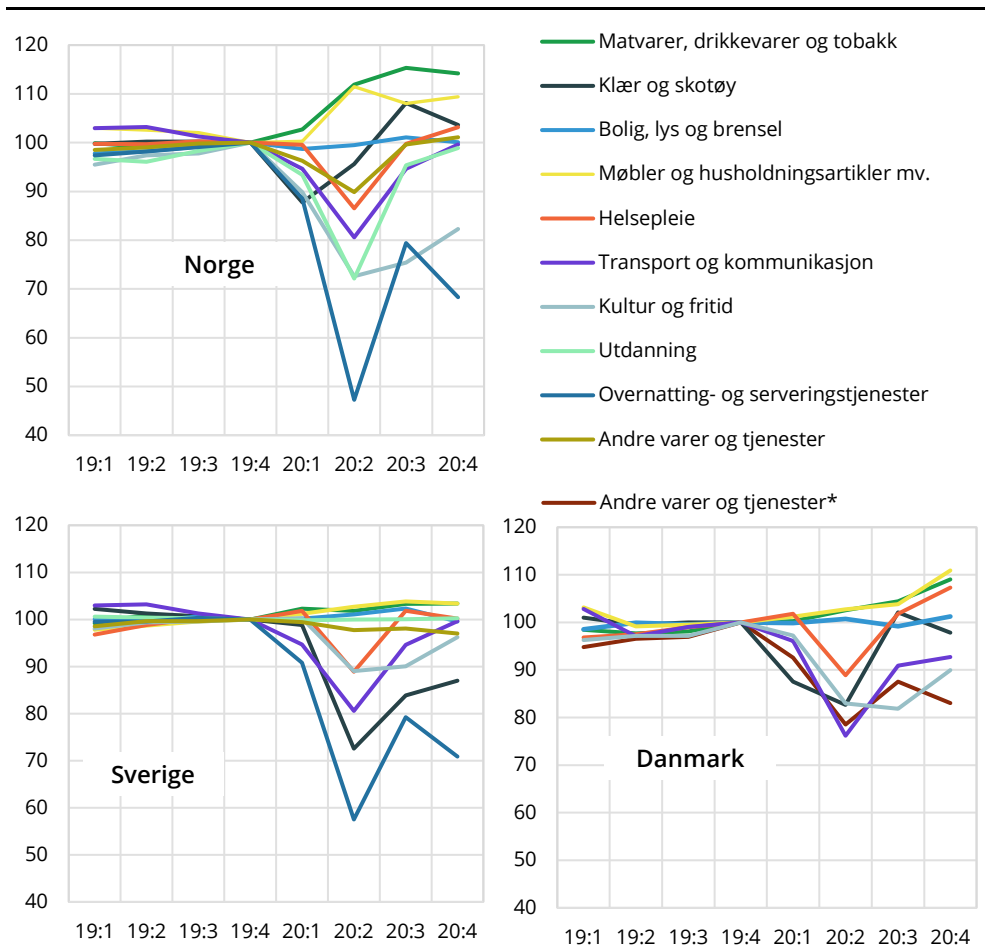
Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Den største forskjellen ligger altså i utviklingen i varekonsumet. Både Danmark og Norge hadde en sterk vekst gjennom 2020. Varekonsumet i Sverige mot slutten av året var om lag på nivå med perioden før pandemien. I kapittel 4.5 ble det fremhevet at det er nærliggende å tro at den forskjellige utviklingen i detaljomsetningen i Norge og Sverige til dels skyldes den sterkt reduserte grensehandelen. Grensehandelen er en del av aggregatet nordmenns konsum i utlandet, en størrelse som falt til historisk lave nivåer under pandemiutbruddet, se figur 7.4. Den tilsvarende størrelsen, samt utlendingers konsum i de respektive landene, falt brått også i Sverige og Danmark. Ingen av tallstørrelsene falt riktignok like dypt som nordmenns konsum i utlandet. Fallet i Sverige var også merkbart mindre dypt enn i Norge og Danmark, noe som må sees i sammenheng med fraværet av smitteverntiltak.

Smittevernrestriksjoner har begrenset forbruket av en rekke tjenester, som flyreiser, kulturliv, overnatting og servering, noe som har forskjøvet forbruket mot næringer som ikke er underlagt de samme restriksjonene. Dette gjelder, som vi har sett, først og fremst næringer innen detaljhandelen, hvor konsumenters forbruk i flere tilfeller er høyere enn før pandemiutbruddet. Også i Sverige, hvor restriksjonene ikke var like sterke som i Norge og Danmark, ser vi tendenser til en slik vridning i konsumet.

Det kommer tydelig frem hvordan konsumet har utviklet seg ulikt, når det deles opp i vare- og tjenestegrupper. Nordmenns konsum av matvarer, drikkevarer og tobakk skiller seg spesielt ut, med sterk vekst i 2020, noe som ikke gjør seg gjeldene i tallene for hverken Sverige eller Danmark, se figur 7.5. Da den norske grensehandelen i all hovedsak omfatter denne konsumgruppen, er det her på samme måte som for detaljomsetningen, nærliggende å tro at deler av forskjellen mellom Norge og Sverige ligger i den sterkt reduserte grensehandelen.

I Norge falt konsumet av klær og skotøy i 1. kvartal 2020, men har siden vokst sterkt. I Sverige og Danmark falt konsumet av klær og skotøy også i 2. kvartal, spesielt i Sverige, før det tok seg opp i 3. kvartal. Ellers så konsumet av møbler og husholdningsartikler i Norge god vekst i 1. og 2. kvartal. I den grad noen konsumgrupper har sett vekst av betydning gjennom krisen i Sverige og Danmark, er det nettopp konsumet av møbler og husholdningsartikler, men bevegelsene har vært langt mindre enn i det Norske konsumet.

Figur 7.5. Konsum av vare- og tjenestegrupper. Kvartal. Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100

*Andre varer og tjenester i Danmark inkluderer utdanning samt overnatting- og serveringstjenester.

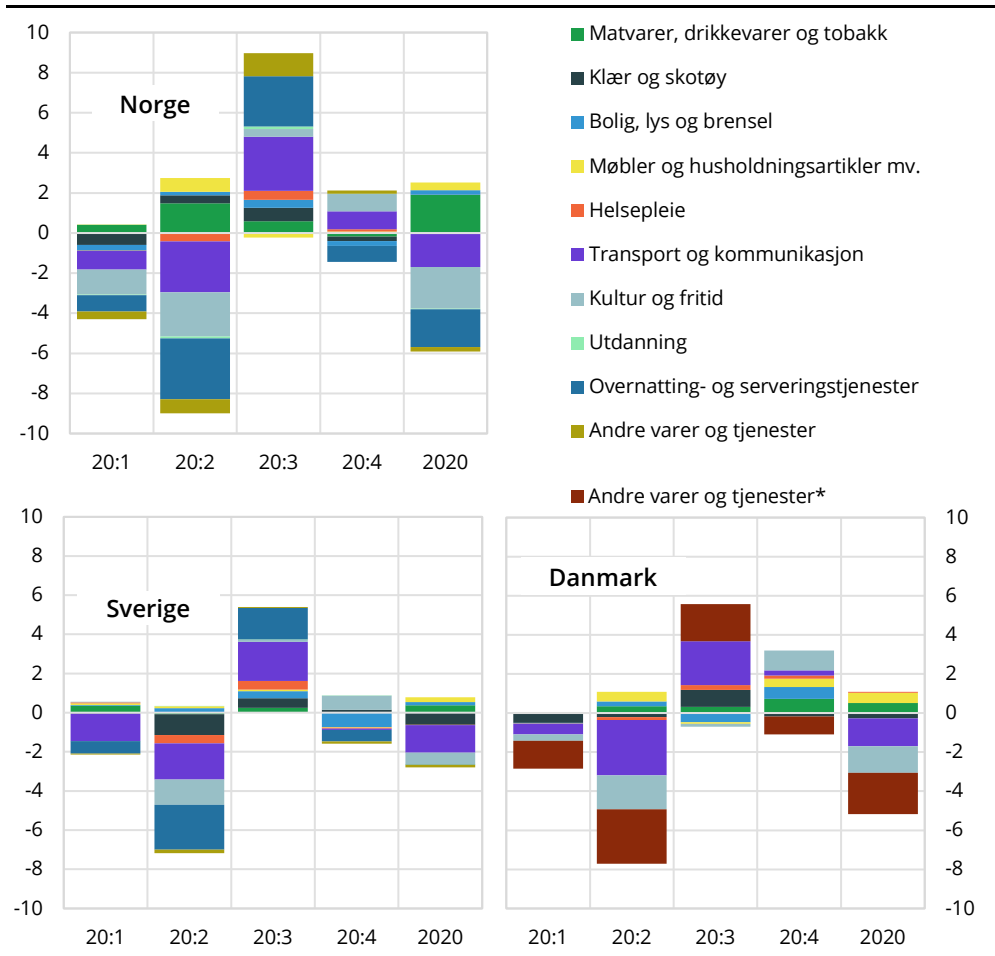
Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Av tjenestekonsumgrupper har fallet innen overnatting og servering vært det klart dypeste, som vi kjenner igjen fra fallet i produksjonen av disse tjenestene. Nedgangen var dypere i Norge enn i Sverige, mens det er vanskeligere å si hvordan utviklingen var i Danmark, da konsumgruppen inngår i samme aggregat som utdanning samt andre varer og tjenester. Ser vi tilbake til kapittel 2, der aktivitetsfallet innen overnatting og servering var dypest i Norge, etterfulgt av Danmark og så Sverige, kan en anta at konsumet ligger et sted mellom utviklingen i Norge og Sverige.

Konsumet av transporttjenester har utviklet seg nokså likt mellom landene, mens det er større forskjeller i konsumet av kultur- og fritidstjenester. Nedgangen i 2. kvartal og den påfølgende gjeninnhenting i 3. kvartal var henholdsvis dypest og størst i Norge. I Sverige var fallet langt grunnere, mens innhenting var svakere. I Danmark falt konsumet av kultur- og fritidstjenester en del mindre enn i Norge, men nedgangen fortsatte i 3. kvartal.

Bidragene fra konsumgrupper til utviklingen i husholdningenes konsum vises i figur 7.6. Det kanskje mest slående her er hvor fremtredende bidraget fra matvarer, drikkevarer og tobakk har vært i Norge. Sammenlignet med både tilsvarende konsumgruppe og alle andre positive bidrag til konsumutviklingen i Sverige og Danmark, er dette spesielt tydelig i 2. kvartal 2020 og akkumulert fra 4. kvartal 2019 til 3. kvartal 2020.

Figur 7.6. Vare- og tjenestegrupper bidrag til konsum i husholdningene. Kvartal. Sesongjustert

*Andre varer og tjenester i Danmark inkluderer utdanning samt overnatting- og serveringstjenester.
 Kilde: Statistisk sentralbyrå, SCB, Danmarks statistik

Fraværet av smittevernsrestriksjoner i Sverige har med andre ord ikke ført til at konsumet av tjenester holdt seg oppe. Igjen tyder dette igjen på at selvregulering har ført til nedgang uavhengig av smitteverntiltak.

Avslutning

Sammenlignet med andre land i Europa, hadde de tre skandinaviske landene slående lik økonomisk utvikling gjennom 2020, på tross av at Sverige valgte en annen strategi for å håndtere koronapandemien. I alle landene ble BNP mellom 4 og 5 prosent lavere enn det som var forventet før pandemien rammet. Forløpet gjennom året var forholdsvis likt, og i alle tre landene var det særlig tjenestenæringene som ble rammet. I Sverige var nedgangen i BNP for 2020 $\frac{1}{4}$ - $\frac{3}{4}$ prosent mindre enn i Norge og Danmark, når vi sammenligner med prognoser gitt før pandemien brøt ut. Det synes rimelig å anta at denne forskjellen delvis henger sammen med forskjellene i smitteverntiltak.

Vi kan peke på flere mulige forklaringer for at forskjellene ikke er større:

- Det er vanskelig å sammenligne smitteverntiltak, og det kan tenkes at forskjellene var mindre enn man får inntrykk av fra media. Tall for overdødelighet tyder på at Sverige på noen viktige områder må ha fulgt en annen strategi enn Danmark og Norge, men det kan tenkes at dette knytter seg til forhold som er av mindre betydning for landets økonomi – f.eks. innretning av smittesporing eller smittevern på eldreheim. Hvis det er tilfelle, er det mindre overraskende at de makroøkonomiske utfallene blir såpass like.
- Ulik næringsstruktur kan føre til ulike utfall, og gjør at land er ulikt eksponert mot forstyrrelser i utenriksøkonomien. For Sveriges del ble dette tydelig i 2. kvartal, da det var en brå nedgang i den viktige bilindustrien. I tillegg ble varehandelen rammet av bortfallet av grensehandel med Norge og Finland. Dette kan ha hatt en viss betydning, og bidratt til å trekke både svensk og dansk BNP noe ned sammenlignet med Norge. Det avgjørende for styrken i nedgangen i de tre skandinaviske landene var imidlertid tjenestenæringene (inkludert offentlig produserte tjenester), som utviklet seg forholdsvis likt.
- Det var noen forskjeller mellom de detaljerte tjenestenæringene, for eksempel trakk helse- og omsorgstjenester ned i Norge, mens varehandel trakk ned i Sverige. Slike forskjeller kan skyldes ulikheter i smitteverntiltak og ulik betydning av utenlandsk etterspørsel.
- Samtidig utviklet viktige tjenestenæringer som overnatting og servering og transport seg nokså likt i de tre landene. Det kan skyldes at selv om Sverige ikke hadde like inngripende tiltak som Danmark og Norge, førte myndighetenes råd likevel til en nedgang i aktiviteten. Det kan ha spilt sammen med husholdningenes egen tilpasning. Det foreligger studier som tyder på at etterspørselen etter ulike tjenester reduseres når husholdningene oppfatter smitterisikoen som høy.
- Penge- og finanspolitikken kan ha virket ulikt i de tre landene. Forskjellene i pengepolitikk betyr neppe mye, men finanspolitikken kan potensielt ha en betydning. Dersom norsk og dansk økonomi i større grad ble understøttet av finanspolitikken, kan det dekke over virkningen av strengere smitteverntiltak. Utviklingen i landenes budsjettbalanser peker imidlertid ikke i denne retningen.

Covid-19 har gitt store samfunnsøkonomiske tap. Forskjeller i den makroøkonomiske utviklingen i Skandinavia i 2020 kan tyde på at den strategien Norge og Danmark valgte ga noe større kostnader enn den svenske, i form av en nedgang i BNP som var $\frac{1}{4}$ - $\frac{3}{4}$ prosent dypere når man sammenligner med prognoser gitt før året startet. Andre forhold enn smitteverntiltakene har også påvirket økonomiene i 2020. Når nedgangen er grunnere i Sverige, er det delvis fordi vi sammenligner med prognoser som ventet lavere vekst der enn i nabolandene. Videre er nasjonalregnskapstallene foreløpige, og norske erfaringer er at revisjoner i størrelsesorden +/- 0,5 prosent av BNP for Fastlands-Norge må påregnes.

Forskjellen på $\frac{1}{4}$ - $\frac{3}{4}$ prosent mellom landene bør derfor ikke tolkes som et presist mål på effektene av tiltakene. Den er en indikasjon på at de økonomiske konsekvensene av strengere smitteverntiltak sannsynligvis var små, sammenlignet med den virkningen pandemien uansett hadde på landenes økonomi.

Det er viktig å huske på at konsekvensene av smitteverntiltak i 2020 ikke kan måles ved virkningen på BNP samme år. For det første er BNP ikke et velferds mål, og smitteverntiltakene har hatt en rekke virkninger som ikke vil fanges opp i BNP. For det andre er pandemien ennå ikke over. En vurdering av konsekvenser av smitteverntiltak vil først bli fullstendig en tid etter at tiltakene er avviklet, og man kan se tilbake for å prøve å gjøre opp et regnskap.

Referanser

- Avinor. Trafikkstatistikk. <https://avinor.no/konsern/om-oss/trafikkstatistikk/trafikkstatistikk>
- Berge, C. (2021). Hvor mange pendler til Norge for å arbeide? <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/hvor-mange-pendler-til-arbeid-i-norge>
- Bjertnæs, G. H. M. m.fl. (2021). COVID-19, tap verdiskaping og finanspolitikkenes rolle.
- Chetty m.fl. (2020) How did Covid-19 and stabilization policies affect spending and employment? https://www.nber.org/system/files/working_papers/w27431/w27431.pdf
- Consensus Economics Inc. (2019). Consensus Forecasts. December 9, 2019.
- Danmarks Nationalbank (2019). Udsigter for dansk økonomi – september 2019. https://www.nationalbanken.dk/da/publikationer/Documents/2019/09/ANALYSE_nr%20Udsigter%20for%20dansk%20%C3%B8konomi%20-%20september%202019.pdf
- Danmarks Nationalbank. Officielle rentesatser. <https://www.nationalbanken.dk/da/markedsinfo/officiellerentesatser/Sider/default.aspx>
- Danmarks statistik. Detailomsætningsindeks. <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/erhvervslivets-sektorer/handel/detailomsaetningsindeks>
- Danmarks statistik. Hoteller, feriecentre og vandrerhjem. <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/erhvervslivets-sektorer/turisme/hoteller-feriecentre-og-vandrerhjem>
- Danmarks statistik. Industriens produktion og omsætning. <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/erhvervslivets-sektorer/industri/industriens-produktion-og-omsaetning>
- Danmarks statistik. Nationalregnskab og offentlige finanser. <https://www.statbank.dk/statbank5a/default.asp?w=1920>
- Danmarks statistik. Produktionsindeks for Serviceerhverv. <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/erhvervslivets-sektorer/serviceerhverv/produktionsindeks-for-serviceerhverv>
- Eurostat. Institutional sector accounts. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/sector-accounts/data/database>
- Finansministeriet (2020). Rapport fra den økonomiske ekspertgruppe vedrørende udfasning af hjælpepakker. https://fm.dk/media/18475/rapport-fra-den-oekonomiske-ekspertgruppe-vedroerende-udfasning-af-hjaelpepakker_a.pdf
- Finansministeriet (2019). Økonomisk Redegjørelse, december 2019. https://fm.dk/media/17997/oekonomisk_redegoerelse_december_2019_a.pdf
- Finansministeriet (2020). Økonomisk Redegjørelse, december 2020. https://fm.dk/media/18353/oekonomisk-redegoerelse-december-2020_web.pdf
- Google (2021). COVID-19 Community Mobility Reports. Hentet fra: <https://www.google.com/covid19/mobility/>

- Konjunkturinstitutet. Konjunkturlaget April 2020.
<https://www.konj.se/download/18.1375afe0171534f7028141f/1597058162618/KLApr2020.pdf>
- Konjunkturinstitutet. Lønebildningsrapporten.
<https://www.konj.se/download/18.796b4c14174b4a2794358dc6/1601470684618/LBR2020.pdf>
- Konjunkturinstitutet (2020a). Bedømmning av de makroøkonomiske og offentligfinansielle effektene på den svenske økonomien av covid-19-pandemien.
<https://www.konj.se/publikationer/specialstudier/specialstudier/2020-10-14-bedomning-av-effekterna-pa-den-svenska-ekonomien-av-covid-19-pandemien.html>
- Konjunkturinstitutet (2020b). Makroøkonomiske og samfunnsøkonomiske effekter av de vidtatte tiltakene for å dempe spredningen av covid-19 i Sverige.
https://www.konj.se/download/18.3891afad1764bc62ba84a074/1608119788616/Specialstudie_CovidDel2.pdf
- Norges Bank (2019). Pengepolitisk rapport 2019 4. https://www.norges-bank.no/contentassets/04c2bd9b4a9e498cac9588e8963a7bbc/ppr_4_19_web.pdf?v=12/19/2019151826&ft=.pdf&v=12/19/2019151826&ft=.pdf
- Norges Bank. Rentestatistikk. <https://www.norges-bank.no/tema/Statistikk/Rentestatistikk/>
- OECD (2021). National Accounts. <https://stats.oecd.org/>
- OECD (2021). OECD GDP growth Quarterly National Accounts. 18 February 2021. <http://www.oecd.org/sdd/na/GDP-Growth-Q420.pdf>
- Our World in Data (2021). Excess mortality during the Coronavirus pandemic (COVID-19). Hentet fra: <https://ourworldindata.org/excess-mortality-covid>
- Regjeringen (2020a). Beregning av strukturell oljekorrigert budsjettbalanse. Hentet fra:
<https://www.regjeringen.no/contentassets/fe62d9b9038d4d7aa2ead7d96fcee9fa/vedl1.htm>
- Regjeringen (2020b). Beregning av strukturell oljekorrigert budsjettbalanse. Hentet fra:
<https://www.regjeringen.no/contentassets/5efb4bbc9093485683c3ef6f80590b5e/vedl1.htm>
- Regeringskansliet (2019). Regeringens proposition 2019/20:1.
<https://www.regeringen.se/4ad5b1/contentassets/c689564aa19c4d29bcebb1c037a2e37b/budgetpropositionen-for-2020-hela-dokumentet-prop.-2019201.pdf>
- Regeringskansliet (2020). Regeringens proposition 2020/21:1.
<https://www.regeringen.se/4a6ec6/contentassets/bc0f4b1a4ce844f2aa59949d09c93f29/hela-bp21-som-pdf.pdf>
- SCB (2021). Nära oförändrad aktivitet i økonomien i desember. Hentet fra:
<https://scb.se/om-scb/nyheter-och-pressemeddelanden/nara-oforandrad-aktivitet-i-ekonomien-i-december/>
- SCB. Detaljhandelns omsättningsutveckling.
https://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START_HA_HA0101_HA0101B/Detoms07/
- SCB. Inkvarteringsstatistikk. <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/naringsverksamhet/inkvartering/inkvarteringsstatistik/>

- SCB. Nationalräkenskaper. https://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START__NR/
- SCB. Produktionsvärdeindex. <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/naringsverksamhet/amnesovergripande-statistik/produktionsvardeindex/>
- SCB. Produktionsvärdeindex. <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/naringsverksamhet/amnesovergripande-statistik/produktionsvardeindex/>
- Sheridan m.fl. (2020) Social distancing laws cause only small losses of economic activity during the COVID-19 pandemic in Scandinavia <https://www.pnas.org/content/pnas/117/34/20468.full.pdf>
- SSB. Detaljomsetningsindeksen. <https://www.ssb.no/varehandel-og-tjenesteyting/statistikker/doi/maaned>
- SSB. Grensehandel. <https://www.ssb.no/varehandel-og-tjenesteyting/statistikker/grensehandel>
- SSB. Nasjonalregnskap. <https://www.ssb.no/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/statistikker/knr/maaned>
- SSB. Overnattingar. <https://www.ssb.no/transport-og-reiseliv/statistikker/overnatting/maaned>
- SSB. Produksjonsindeks for olje og gass, industri, bergverk og kraftforsyning. <https://www.ssb.no/energi-og-industri/statistikker/pii>
- Sveriges Riksbank (2019). Penningpolitisk rapport, desember 2019. <https://www.riksbank.se/globalassets/media/rapporter/ppr/svenska/2019/191219/penningpolitisk-rapport-december-2019.pdf>
- Sveriges Riksbank. Reporänta, in- och utlåningsränta. <https://www.riksbank.se/sv/statistik/sok-rantor--valutakurser/reporanta-in--och-utlaningsranta/>
- Teknologisk Institut. Analyse af udvikling og respons i nordiske arbejdsmarkeder som følge af Covid-19 pandemien.
- Tilvæxtverket. Statistik om korttidsarbejde 2020. <https://tilvaextverket.se/omtillvaextverket/information-och-stod-kring-coronakrisen/statistik-om-korttidsarbejde.html>
- Trepartsaftale om midlertidig lønkompensation for lønmodtagere på det private arbejdsmarked. Hentet fra https://bm.dk/media/12873/trepartsaftale_corona.pdf
- Trafikstyrelsen. Lufttrafik. <http://stat.trafikstyrelsen.dk/>
- Transportstyrelsen. Flygpladsstatistik. <https://www.transportstyrelsen.se/sv/luftfart/Statistik/Flygpladsstatistik/>

Figurregister

Figur 2.1.	Ukentlig overdødelighet i 2020	10
Figur 2.2.	Mobilitet knyttet til varehandel og fritidsaktiviteter. Prosentvis endring ¹ 7-dagers glidende snitt.....	11
Figur 3.1.	Styringsrenter	12
Figur 4.1.	Bruttonasjonalprodukt i utvalgte land. Kvartal. Volumutvikling fra foregående periode. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100	15
Figur 4.2.	Bruttonasjonalprodukt Fastlands-Norge og aktivitetsindikator for svensk økonomi. Indeksert volumutvikling. Måned. Sesongjustert. Februar 2020 = 100.....	15
Figur 4.3.	Bruttonasjonalprodukt i utvalgte land. Prosentvis volumutvikling fra foregående periode. Sesongjustert.....	16
Figur 4.4.	Prosentpoengs bidrag til utviklingen i BNP. Kvartal. Sesongjustert	17
Figur 4.5.	Bruttoprodukt i utvalgte næringer. Indeksert volumutvikling. Kvartal. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100	17
Figur 4.6.	BNP-komponenter. Indeksert volumutvikling. Kvartal. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100	20
Figur 4.7.	Komponenters andel av BNP gitt ved siste endelige regnskapsår (2018)	20
Figur 4.8.	Næringssammensetning i prosent av BNP. Siste endelige regnskapsår (2018)	21
Figur 4.9.	Bruttonasjonalprodukt i Sverige og Danmark med hhv. næringsstruktur (1) og næringsutvikling (2) tilsvarende Fastlands-Norge. Kvartal. Sesongjustert. Indeksert volumutvikling, 4. kvartal 2019 = 100	22
Figur 4.10.	Bruttonasjonalprodukt i Sverige og Danmark med hhv. næringsstruktur (1) og næringsutvikling (2) tilsvarende Fastlands-Norge. Kvartal. Sesongjustert. Prosentpoengs differanse fra faktisk utvikling.....	22
Figur 4.11.	Bruttoprodukt i markedsrettede tjenestenæringer. Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100	24
Figur 4.12.	Bruttoprodukt i hardt rammede tjenestenæringer. Volumindeks. 2020. Sesongjustert. Februar 2020 = 100	25
Figur 4.13.	Antall overnattinger. Måned. Indeksert utvikling. Februar 2020 = 100	26
Figur 4.14.	Antall overnattinger etter hjemland. Måned. Indeksert utvikling. Februar 2020 = 100.....	26
Figur 4.15.	Inn- og utlands flytrafikk. Antall passasjerer (p) og ankomster/avganger (a). Indeksert månedsutvikling. Februar 2020 = 100.....	27
Figur 4.16.	Detaljomsatning 2020. Volumindeks. Sesongjustert. Februar 2020 = 100	28
Figur 4.17.	Bruttoprodukt i industrien. Prosentvis volumendring. Kvartal. Sesongjustert.	29
Figur 4.18.	Produksjonsindeks for industri. 2020. Volumindeks. Sesongjustert. Februar 2020 = 100	30
Figur 4.19.	Produksjonsindeks for industrinæringer. 2020. Volumindeks. Sesongjustert. Februar 2020 = 100	30
Figur 4.20.	Sammensetning av industrien. Siste endelige regnskapsår (2018)	31
Figur 4.21.	Offentlig forvaltning inkl. næringer med stort innslag av ikke-markedsrettet produksjon. Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100.....	33
Figur 5.1.	Bruttonasjonalprodukt i EU27. Kvartal. Volumutvikling fra foregående periode. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100 (t.v.) og prosent (t.h.)	34
Figur 5.2.	Total eksport. Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100	35
Figur 5.3.	Eksport av varer (v) og tjenester (t). Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100.....	35
Figur 6.1.	Sysselsatte personer. Kvartal. Sesongjustert. Indeksert (t.v.) og prosentvis endring fra foregående periode (t.h.). 4. kvartal 2019 = 100.....	37
Figur 6.2.	Utførte timer. Kvartal. Sesongjustert. Indeksert (t.v.) og prosentvis endring fra foregående periode (t.h.). 4. kvartal 2019 = 100.....	38
Figur 6.3.	Ikke-bosatte lønnstakere. Kvartal. Absolutte tall i tusen.....	39
Figur 7.1.	Disponibel inntekt, konsum og sparerate for husholdninger og ideelle organisasjoner. Brutto. Verdiindeks og prosentvis utvikling fra foregående periode. Løpende priser. Sesongjustert.....	41
Figur 7.2.	Konsum i husholdningene. Volumindeks (t.v.) og prosentvis volumendring fra foregående periode (t.h.). Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100	41
Figur 7.3.	Husholdningenes vare- og tjenestekonsum. Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100	42
Figur 7.4.	Husholdningenes konsum i utlandet & visa versa. Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100	42
Figur 7.5.	Konsum av vare- og tjenestegrupper. Kvartal. Volumindeks. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100	44
Figur 7.6.	Vare- og tjenestegrupper bidrag til konsum i husholdningene. Kvartal. Sesongjustert.....	45

Tabellregister

Tabell 3.1.	Offentlige finanser i 2020. Tall i prosent av BNP	13
Tabell 4.1.	Bruttonasjonalprodukt i utvalgte land. Kvartal. Sesongjustert volumindeks, 4. kvartal 2019 = 100	14
Tabell 4.2.	BNP-vekst i 2020. Prognoser og regnskap	14
Tabell 4.3.	Prosentpoengs bidrag til utviklingen i BNP. Kvartal og år. Sesongjustert	19
Tabell 4.4.	Utlendingers konsum som andel av BNP.....	24
Tabell 6.1.	Sysselsetting og utførte timeverk. Kvartal. Sesongjustert. 4. kvartal 2019 = 100.....	39

© Statistisk sentralbyrå, 2021

Ved bruk av materiale fra denne publikasjonen skal Statistisk sentralbyrå oppgis som kilde.

ISBN 978-82-587-1318-7 (trykt)

ISBN 978-82-587-1319-4 (elektronisk)

ISSN 0806-2056